

351909

Kézirat gyanánt

TAGYOSI CSAPÓ IDA

FÉRJEZETT

NEMESKÉRI KISS PÁLNÉ

NAPLÓJÁBÓL

“PÁTRIA”
irodalmi vállalat és
nyomdai részv.-társ.
BUDAPEST
IX. ker., (Köztelek)

• • • •

Oct. 31.

04.503.

Nemeskürty Kiss Pálné - Csapó Ida -

46. 2v. 3.

Kézirat gyanánt

TAGYOSI CSAPÓ IDA
FÉRJEZETT
NEMESKÉRI KISS PÁLNÉ
NAPLÓJÁBÓL

“PÁTRIA”
irodalmi vállalat és
nyomdai részv.-társ.
BUDAPEST
IX. ker., (Köztelek)

• • • •

MTA
KIK

351909

R
1977

NY. M. KÖNYVTÁR
KÖNYVOSZÁRMA

„... Kinek szép lelke oly forrón lángol mind
az iránt, mi honunk felvirágzását érdekli...”

(Gr. Széchenyi István nemeskéri Kiss Pál
fiumei kormányzóhoz. Pest 1840. Nov. 30.)
„Levelek“ III. köt.

MAGYARORSZÁGI
KÖNYVTÁRA

1827—1835.

(1827) Bécs városában most a török háború adja a „nouvelle du jour“-t. Férjem hallotta a *Reichskanzleiban*, hogy *Konstantinápolyból* egy courir érkezett jelenteni az angol, francia és orosz követek elutazását, mert a fényes porta hallani sem akar interventióról. E nemes nátióknak pártfogása az elhagyott görögök iránt örömmel tölti el szívemet; örvendetes eset a mostani időben, mikor ki-ki csak magát szereti, ha megszabadítják a despotizmus által elnyomott népet, mely majdan, mint *Phönix* a hamvából, új ékességben emelkedik fel és békében okos törvények alatt ültetheti szent omladékai között örökzöld olajfáit! De borzadok arra gondolva, hogy e nagy háború édes hazánk szomszédságába kerülhet és minduntalan eszembe jut az „*ozorai próféta*“ jövendölése¹⁾ . . . . . Az itteni német nagyurak hazáértak jószágaikra, hogy egyetlen szem gabona el ne adassék, mert tavaszra inséget várnak.

(1828) Tegnap, április 8-án volt az első lófuttatás, mely mint minden új dolog, ellenkező ítéletekre adott alkalmat. *Sieweringen* tartották meg;²⁾ gróf *Hunyadytól* kapván az oly ritka billetekből, a tribünön néztük; hallottam a világhírű lovaszt, gróf *Sándort*³⁾ mondani, hogy a pesti futtatás bizonyosan még sokkal szebb fog lenni. Jól esett nekem ezen hazafias kijelentés.

E nagy városban furcsa esetek is fordulnak elő! Többek közt a *Josefstadtban* valamely kompánia egy házat kibérelt, portást állított a kapuba és elhíresztelte, hogy ezután itten fognak tartatni a „népjogok törvénykezései“. (*Gerichtsbarkeit der Volksrechte*.) A präsidens báró *Sardagna*-nak nevezte magát, mellét teli akgasztá keresztekkel, két secretariust fogadott, ezeken kívül tizenkét „landrath“ volt és összeültek sessiót tartani — egy fertálesztendőn át temérdek pénzt zsarolva ki a könnyen hívő szegénységtől. De kiviláglott végre minden, a bűnösök becsukattak és a legszomorúbb az, hogy a családok császári katonatiszteknek bizonyultak.

Egy másik sajnós dolog a *Stadtgrabennél* történt, hol a sánczot valamely új találmány segítségével akarták elpusztítani, de a hirtelen fejlődő stickgáztól három tiszt, köztük *B. Hauser* oberster, egy ifjú *Keresztessy* hadnagy és tizenhat közkatona szörnyet halt. A császár és az egész udvar a szerencsét-

¹⁾ Ki tudna felvilágosítást adni ezen hagyomány felől?

²⁾ Az első *Sieweringi* (külváros) lóverseny részvénytársaság 1826-ban alapított.

³⁾ 1835-ben *Metternich* veje lett.

lenség helyére sietett, de azon katonák is, kik eleinte magukhoz tértek, lassanként mind meghaltak vagy megbolondultak.

Családom bizalmas jóbarátja *B. Hrabovszky* generális,¹⁾ nálunk volt átutazásában; *Lengyelországba* lett kinevezve, hova a hideg klíma és egészen ismeretlen emberek miatt nem örömmel megy. Azonban azt is beszélnek, hogy gróf *Neipperg*²⁾ halálhírét az udvarnál várván, helyette *Hrabovszkyt* fognák *Mária Luíza*³⁾ régensnő mellé *Pármába* küldeni, hová be is illenék nagy műveltségével és az olasz nyelv birtokával. Vederemo!

Váratlanul lepett meg minket magyarokat a *Dunaregulatio* híre, mely valóban hazánkra nagy jelentőségű munka lenne. A mint a híres amerikai mérnök annak lehetőségéről értesült, hogy ezen vállalkozás már tavasszal megkezdődne, mindjárt elhalasztá elutazását és örömet fogná a tervezett olaszországi kérést a sokkal hasznosabb időzéssel *Magyarországban* fölcserélni, hogy a *Duna* folyamát pontosan megismerje. Ő maga kívánná, miszerint az urak, kik neki bizodalmit adják, személye iránt garanciákat nyerjenek, mi az által könnyen elérhető, hogy atyám az urak nevében gróf *Széchenyit*, ki még soká fog *Londonban* maradni, felkérné, *Andron Vail* amerikai Geschäfts-trägernél (követünk nincsen) kérdést tenni *Anderson* tehetsége és karaktere iránt, mire nézve *Andersontól* is lehetne egy levelet mellékelni, mint jó ismerőséhez. Azt is kijelenté a jeles férfiú, hogy mindent csak ambícióból és munkaszeretetből vállalna el, honoráriumra nem szorulván. Férjem is sok felől, idegen követeknél kérdezősködvén, csak ajánlatos dolgokat tudott meg ezen szerény és művelt amerikaiáról, ki harmincz éves lehet.⁴⁾

Nemrég résztvevén báró *Geymüller* ebédjén, báró *Eötvös Ignác*⁵⁾ mellett ültem, kinek neje báró *Liliennek* leánya. Ő dicsekedett, hogy kedves atyámat jól ismeri, neki jóbarátja és nem hiszi azt a hírt, hogy megválna hivatalától. De úgysem eresztenék el, mondá, én sem hagynám menni a világért sem, hogyha az én vármegyémbeli volna. — Ilyen nevezetes személyekkel az országból, de külföldiekkel is sok alkalmunk van ismerkedni, miért is e társaság nagyon bájos és kecsgetető, de szívemet még sem lánczolom ide, mert mulandó minden! Inkább gyakorlom, a hol csak lehet, édesanyai nyelvemet, melyben még nagyon balul fejezem ki magamat, bár a *bécsi* magyarok dicsérnek is. Ezután tartani fogom *Kisfaludy* lapját és megszerzem *Marton* magyar szótárát.

A kedves *Personalisné* látogatásakor értésemre adatott, hogy a coronatio alkalmával nagy festivításokon kellend részesülnöm: udvari tánczestély, a herceg *Palatinus*-nál bal-parè, presentatio a *Felsőgeknél* és udvarlás több nagyasszonyosság előtt.

En kivált örvendek, hogy *Pozsonyban* fogom találni szülőimet és számtalan

¹⁾ Később altábornagy. 1848-ban magy. kir. kormánybiztos Horvátországban.

²⁾ *Napoleon* özvegyének morganatikus férje. Meghalt 1829-ben.

³⁾ *Mária Luíza Ferencz* császárhoz: . . . . . Ich habe erst vorgestern Ihren Brief durch Oberst *Hrabovszky* empfangen. . . . . (1814 szept. 22.) „*Deutsche Rundschau*“ Prof. *August Fournier* 1902. *Hrabovszky* írja *Csapó Dánielnek Milanóból* 1820. febr. 24-ről: „Az itteni farsang nem sokat ért, de én időközben egy excursiót csináltam *Pármába*, hosszabban időzve ő felsége *Mária Luíza* udvarán, minden kedden fényes bál volt, melyen a főhercegasszony víg és jó kedvű volt és velünk sokat tánczolt. Így él ezen nő, a legmagasabb polczról leszállva, a világ egy félreeső zugában megelégedetten és vidáman: mihez sok philosophia és resignatio szükséges. . . . .

⁴⁾ *Metternich* egy estélyén feltűnt, hogy a kancellár vele hosszasan társalgott. („*Metternich*“ V. köt.)

⁵⁾ Kir. tárnokmester.

ismerőst és jóbarátot, kiket ezen kedvező országgyűlés most egyesít. Ez lesz nekem az igazi ünnep, akár elmaradjon minden fényessége a hirdetett ceremóniáknak. Mert, habár szép a nagyvilági élet, mégis hamar kifáradunk súlya alatt, az élvezetek elemésztk lényünket, — s azért jól is intézte a *Gondviselés*, hogy a földön csak röviden maradhassunk. . . . . Megismerve tapasztalásból a világi javak hitvány értékét, ha mindent összevetünk az életben: béke a legnagyobb jó.

(1831) Most is mily időket éltünk meg. Naponta koczkán áll a létezés és rettegve olvassuk az édes ismerős neveket a betegek közt. Eddig *Bécsben* száz kolerabetegeből csak négy gyógyult ki; gróf *Gyulaynak*, kiről nemrég beszéltek, hogy herceg és főkommandans lesz, szép fiatal menyé már többször jobban volt, mégis végre kiszendvedett! Mennyire kell aggódnom jó atyám miatt, ki tiszti dolgaiban kénytelen a nép közé vegyülni, de vigasztalnak nemes szavai, hogy „az Isten el nem hagyja azt, a ki polgártársainak szükséges!“ Noha báró *Stifft*¹⁾ úgy akarja, hogy a kolera nem ragadós, mégis elzárásra készítik a várost, mert az udvari emberek reszketnek *Schönbrunnban*. Ő Felsőge deklaráta, hogy nem engedi meg az elzárást; de minek költünk el százezreket ilyen célra, ha nem használják, mikor készen van? Még azt is eltiltotta a császár, hogy a kvártélyokat elzárják, mivel a nép már zúgolódní kezdett. Minket jó sorsunk *Schönbrunnba* hozott és így a tiszta levegőben mentek vagyunk, de a szív, ha nem kő, felretten és együtt szenved a köznyomorúsággal.

Lembergben azáltal gyarapodott annyira a nyavalya, hogy a melegített lisztet és sőt, melyet a betegek gyomrára raktak, a holttestekről mások összeszedték és a piacon olcsón elárúsították; szörnyű nagy lévén a szükség, a nyomorult lakosság azt is megvette! *Bécsben* a kolerának némileg más karaktere van, mert leginkább a belső városban pusztít, hol a gazdagok laknak és nem a külvárosi szegénység közt. De hát vigasztalás ez? Mily szomorú homály borítja most hazánk gazdag földjét, mennyiféle baj éri országunkat! Büszkeséggel olvasom atyámnak bölcs rendelkezéseit, melyeket országszerte utánoznak. Ilyen nemes színben tűnik ő fel *Orosz Józsefnek* az 1830-iki Diétáról írt munkájában is,²⁾ mely itten szenzációt csinál. Vajjon otthon ismerik-e e könyvet? talán meg sem lehet kapni — nálunk igen tiltva van. Pedig „il n'invente point — il communique le fait!“ Dobogó szívvel értesülök ebből, hogy mennyi derék, nagyelkű férfiúval dicsekedhetik hazánk. A jövő országgyűlés nagy hasznot ígér, most, midőn a félreértéseknek vége vagy on és a jó császár mellett oly hazafi áll, mint gróf *Reviczky*. *Orosz* munkája is bizalmat ébreszt a diétára, bár figyelemmel olvasnák a külföldön, hol a magyar törvényekről oly keveset tudnak, mint mi szegény asszonyok a corpus jurisról. — Most tartotta meg herceg *Metternich* harmadik házasságának lakodalmát és a társaságban azt a „bon mot“ csinálták, hogy c'est la première fois, que la clemence et l'innocence sont entrées dans la famille Z. . . .“ Mert *Metternich Clemens* és *Odeschalchi Innocens* hercegek mindketten a gróf Z. . . családba házasodtak.

¹⁾ Udvari főorvos.

²⁾ Ungarns Gesetzgebender Körper. (Leipzig.)

Vége lesz ismét egy esztendőnek, melynek már utolsó lépcsőjén állunk; elnyeli azt is az örökkévalóság tengere, mely időt és teremtvényt magához ölelve, homályos örvényéből többé soha vissza nem bocsátja, a mit egyszer elragadott. Sok a baj és keserűség az életben és hogy a szív ezeket elviselhesse, rászorul a szerencse kedvező mosolyára, de főképen religióra, mely nélkül nyomorult a halandó; hiszen tapasztaljuk az istentagadás következeit, a sok bűnt, öngyilkosságot. Igaz, hogy az esztelen fanatizmus is századokon át volt kútfeje az emberiség szerencsétlen sorsának, csak hogy most az ellentétbe lépünk át, pedig az igazság ebben is a keskeny középúton található fel. A nemzetek sem lehetnek boldogok, míg az egoizmus ördögét ki nem úzve, Isten irgalmasságába nem vetik bizodalmaikat. Ily ünnepélyes órában vessen ki-ki számot magával. Boldog, ki mint édesatyám — mert feléje fordul ma gondolatom — teljes meglepéssel nézhet vissza hosszú életére! Nálunk a hazafi és művelt mezei gazda hivatal nélkül is hasznára válik a közjónak, hát még a ki bölcsen és szigorúan kormányoz egy nagy közönséget, minden súlyos terhet egyedül viselve. Ezért kíván a magyar új esztendőre oly okosan mindenekelőtt „Erőt — egészséget!” *Augusz* úr is beszélt a minap, hogy mennyi dolgot ad atyámnak a vármegye, hány hivatalt egyesít személyében, nemrég is hónapokat töltvén egyfolytában *Szegzárdon*, hol reája nagyobb a szükség, mint valaha!

(1832) Az ifjabb király ellen történt szörnyű attentatum¹⁾ (aug. 10.) felizgatott mindenkit és minden viszonyt. De a milyen a világ, hamar el lett felejtve azon retentő dolog, nem beszél már senki felőle, az udvar is egészen megnyugodott és még többször láthatni a sokaságban, mint annakelőtte. Nagyobb ijedséget okozott nemsokára hirtelen betegsége; az orvosok mind egyetértettek, hogy két órát sem élhet — de hála istennek, már mentt a veszedelemtől. Egy „influenza“ nevű, eddig ismeretlen nyavalya uralkodik most, melyet hideglelés előz meg és száraz fájás követ; negyvenezer ember fekszik benne — azelőtt csak „gripp“-nek mondták.

(1834) *Anderson* ismét minket kért fel megtudni, hogy a gróf *Széchenyi István* által projectált *Dunaregulatio* el van-e már kezdve? És az ország költségén folyik-e ezen munka? Igaz-e, hogy *Orsovánál* a kősziklákát már törlik és hogy a szultán is nagy summa pénzzel támogatja ezen munkát? Némelyek azt hiszik, hogy *Széchenyi Amerikába* megyen, sőt egyhamar vissza sem fog jönni! Én attól tartok, hogy míg a regulatio megtörténik, — nagyon is „sok víz lefolyik a *Dunán*“. Hiszen még a lánczhídat sem építik!

Nemrég *Mayer* bankár úrral, ki férjemet felkereste, sok nevezetes tárgyról beszélünk és ezen eleven elméjű financier nagy értelmességgel szólott, különösen a gőzhajózásról és dohánytermelésről. Ő *Magyarországban* és főképpen *Tolnában* a dohányművelés állapotját jól ismeri és az atyám által beszerzett és elterjesztett *amerikai* magvakat, mint a legjobb fajtát dicséri. Vétek — mondá — hogy az idén is a kormány kénytelen ötvenezer mázsa dohányt *Amerikában* vásárolni, holott ezen pénz inkább *Magyarországba* mehetne, ha több figyelmet fordítának a dohányültetésre.

¹⁾ Reindl nevű kapitány reálott V. Ferdinándra, ki még atyja életében megkoronáztatott.

A honi közhitelre pedig nem örvendetes világot vet, hogy vármegyénk elégséges fundus publicus hiányában, bécsi bankházra szorul. Férjem ugyanis kellenül engedve a megbízásnak, mint közbenjáró elmenvén *Sinához*: ő kimondotta hajlandóságát a pénz kölcsönzésére, de nem a vármegye, hanem atyám obligatiójára, mire nézve levélben is nyilatkozott. De nem hiszszük, hogy ezt akár a vármegye, akár atyám elfogadhatná.

Az emlékszóbor iránt férjem eljárta atyámnak és gróf *Andrássy Györgynek* kívánsága szerint. *Glanz* szobrász *Berlinből* ideköltözvén, a *Wiedeni* külvárosban ateliert állított és productumait jó foganattal hasznosítja. Ő készíté *Berlinben* a *Blücher* szobrát és a *National-Denkmalon* a *waterlooi* és *kulmi-i* ütközetek basreliefjeit. Nagy szerencséjének tartaná az emlék elkészítését, csak az ideát ismerje meg, hogy minő formában legyen? Ha már volna rajzolat, annak közlését kéri, de ő is szolgálhatna új projectumokkal. Arra is ajánlkozik, hogy az emlékek *Magyarországon* készülő részeire felügyel és az illető vashámo-rokat is megvizsgálja. Megtekintettük *Glanz* kiállított számtalan műveit is.¹⁾

(1835) A mindennapi élet lágy álmaiból hirtelen rántotta ki a várost egy nagy esemény, a császár halála! Nekünk, kik közelében javulását és felgyógyulását hittük, váratlan volt a csapás. Február 24-én csekély okból tüdőgyulladást kapott Ő Felsője, de a publikum előtt titok maradt. 26-án reggel elterjedt a hír, hogy a beteget ellátták az utolsó szentséggel, — mégis oly könnyelműen vétetett, hogy a redoute és a teatrumok csak utolsó órában mondattak le. Másnap reggel a bulletin jó reményről szólt és csak későn este adták a császárné és B. Stifft engedelmeiket a consilium összehívására: *Günther*, *Fischer*, *Wolf* és *Wierer* (csak az utóbbit szeretik a bécsiek) lettek hivatalosak, de akkor már hatszor vágta eret és harmincz unczia vért vesztett a beteg. Mindamellét a professorok a legjobb kilátással biztatták, de ezen éjjel Felsőjes urunk ismét rosszabbul érezvén magát, *Wagner* püspök-Burgparrert és *Hess* status-consiliárust hivatta, igen nevezetes dispositiokat csinálva, testamentumát is megtoldotta codicil által. Később az új rendeletek a főhercegek jelenlétében aláíratván, a császár mosolyogva mondá ezen szavakat: „Seit's nur ruhig, ich stirb diesmal noch nicht, aber ein Marodeur werd ich halt alleweil bleiben“. Férjem éjfélután jöve haza, elkeseredve mondá, hogy az orvosok megcsalák magukat, mert Ő Felsője nagyon rosszul nagyon. Nem tudtunk aludni. Két órakor *Anton* komornyik az ajtón kopogott, jelentve, hogy uram tüstént menjen a *Burgba*, mert a császár meghalt! Csak virradatkor tért ismét vissza, délben pedig együtt mentünk a császári appartementba. A holttest még a betegágyon feküdt, nem gerjesztve semmi irtózást; a felvigyázó orvos, ki engem ismert, a halott kezét a paplan alul kivéve, nekem és a szintén odaérkező herczeg *Schönburgnének* csókolásra adta; még hideg sem volt, a rövid perczek előtt oly hatalmas, de most erőtlén kéz. Dült érzésekkel álltunk ezen holttest előtt, gondolva a jószívű, példás életű fejedelemre, ki népét mindig boldogítani igyekezett, de az élet-halálra való küzdés oly szörnyű ellenséggel, mint *Napoleon*, összes tehetségeit lebilincselé és felemészte!

¹⁾ A szóbor terve később elejtetett. Gróf *Andrássy György* írja *Csapó Dánielnek*: „Jól tettétek, (pozsonyi országgyűlésen) az oszlop helyett hídat határozni: ez közhasznú tárgy és ily szegény országnak a haszonról nem kell elfelejtkezni soha“.

1836.

(Bécs) *Apponyi György* a *Práterben* báró *Jósika Lajos* lován nyargalván, a neki szokatlan paripa elszökött és végre elbukott lovassal együtt; ezernyi sétáló összeszaladt a szerencsétlenséget bámulni inkább, mint segíteni; szegény *George* a ballábát eltörte és ezenkívül is sok helyen megsebesült, de veszedelemtől nem tarthatni. Szülőivel mindjárt tudattuk a bajt, *Nina* grófné különösen hajlandó irántunk, mióta kedves és kitűnő fia mint patvarista *Tengeliczen* lakott, hol sok szép fa, mely a kertben díszlik, *Hógyészről* való ajándék. Már évek előtt is történt vele hasonló eset, de akkor hintóval dült fel, midőn szülőivel kocsikázott; a bezúzott üvegajtó fölvágta arcát, melyet a vér egészen elborított.¹⁾ Ez is a *Práterben* volt, mely neki, mint mondja, egy veszedelmes promenád. Nemrég pedig *Apponyi Rudolf*²⁾ a követnek³⁾ fia, látogatott meg bennünket; ő familiájával a nyarat *Lengyelben* fogja tölteni és ezen ifjú igen tudakolta a szomszédságokat; látszik, hogy magyaros barátsággal akarnak *Tolnában* élni a nemességgel.

Beszédes József, ezen nagy magyar technikus, a ki *Atzél* úr kíséretében jött *Aradról*, nálunk töltött egy estét és nem mondhatom, mily érdekléssel hallgattam előadását, valamint *B. Call*, *Hartung* generalis és mások, kik mind európai műveltségűek, — mert csak ilyenek hívtak meg ezen alkalomra. *Beszédes* egy nagy és új projectumot közölt, mely valóban szép gondolat, t. i. *Grácztól* csatornát húzni *Kolozsvárig*. Ezen kanális a *Mura* vizét felvennie, a *Zalát* regulázná, a *Balatonnal* a *Sárvíz*-kanális által a *Dunát*, ezt pedig az *Alföldön* keresztül a *Tiszával* összekötné és az *erdélyi* folyamokat is mind hasznosakká tehetné. Nagy örömmel néztük rajzolatban ezen nevezetes munkát; adná az Isten, hogy életbe lépjen. Akciókra épülve, az első szériás 8 millióra szólna, a munka 10 esztendő alatt készülne el. Csak 6 öl szélességet akar adni a csatornáknak, a mi gőzhajóknak talán — mint többen ellenveték — nem is elég. Hogy a mi csatornánkat nem hajózzák, annak nehézsége csupán az, hogy *Szegszárdtól Bátáig* még nincsen regulázva a *Sárvíz*.

Beszédes azt akarná, hogy a csatorna *Tolna* mellett menjen a *Dunába*. *Zichy Ferenczet*, de még *Széchenyit* is, ki *Beszédesnek* nagy pártolója, foglalkoztatja ezen dolog.

¹⁾ *Csapó Dánielhez* intézett levelében ő maga is körülményesen leírja.

²⁾ Később párisi és londoni nagykövet.

³⁾ *Apponyi Antal* gróf nápolyi, párisi és londoni követ.

Aggodalmunkra szolgált azon hír, hogy a híres rabló, *Sobri* megjelent volna *Tengeliczen*. Mi örömet kétkedünk, hogy azon vadász, majd pedig kéregető, ki a kastélyban szülőimnek is mutatta magát, *Sobri*, vagy valamelyik társa lett volna, — hajlandók lévén az emberek ilyen alkalmakkor a gyanút valónak tartani és egymást ijeszteni; de a vigyázat ezen szörnyű fortélyos haramia ellen szükséges, minthogy csakugyan különféle alakokban szokott megjelenni.

Szolgagyörött a *Hunkár*-családnál pandurok képében jelentek meg *Sobriék*, a cselédeket pinczébe zárva és az uraságot kegyetlenül megkínózva, tízezer forintot elraboltak. Mivel itt tudva van, hogy ezeken haramiák a mi országrészünkben bujdosnak és zsarolnak, folytonosan jönnek hozzánk kérdések, de még a legfelsőbb helyeken is kíváncsiak! Megszereztük tehát *Kopácsi veszpremi* főszolgabíró úr hiteles jelentését, mely magát *Sobri Jósikát* így írja le: 27 esztendő, magas, sudár termetű, vállban és csipőben széles, fehér, tiszta, kisasszonyos képű, fekete nyírott hajú, fölfelé álló kis fekete bajuszú, fekete szemű, *Vasvármegyében* neveltetett, (! de aligha *Ugodban* nem született.)¹⁾

Az, ki *Hunkár* táblabíró urat leginkább megkínózta, egy *Mezőszentgyörgyi Gyuri* nevű legény, 23 esztendő, kerek, tiszta ábrázatú, rajta sebhely; szőke haja be van fonva, kis mohádzó bajuszát kikenve viseli, nagy, kékszemű, káromkodó, garázda. A leghíresebb köztük *Milfai Ferencz* és *Pap Andor*.

Sobri, — a mint mondják — soha embert nem ölt, csak társai sarcoltak, gyilkoltak. De hagyjuk ezen szomorú statisztikát, — mert, habár a jó bécsiek mulatnak is rajta, mi magyarok inkább rösteljük. Most rendes katonaságot küldenek ellenük.

Két évi szünet után kapott mégis *Tolna* egy új főispánt és atyám, ki addig nem hagyhatta magára a vármegyét, noha gyöngült állapota már nehezen bírta a kormányzás terhét, a november 28-iki (1836.) közgyűlésen leköszönt, mindenenk sajnálatára. Megható az általános részvétel; *Esterházy Károly* érzékeny és díszes szavakban búcsúzott nyílt ülésben, működését magasztalta és támogatását „szelid és bölcs tanácsát“ továbbra is kérte. A megyei resolutio pedig²⁾ kimondja, „hogy 9 évi bölcs kormányzatának nemcsak híré, fényét fenntartó külső emlékeket emelt, de a megyei közönség szívében is örök hálát szerzett nevének“. Nekünk is mondotta gróf *Esterházy*, hogy a mekkora díszszel viselő hivatalát, úgy hagyta is el!

Bár saját sorsunk is dűlőre jönne, mert férjem, ki a főispánságot semmi áron nem acceptálta, mégis visszavágyódik a hazába, talán *Budára* a helytartó-tanácsához, vagy ha megnyeri a *fiumei* gubernátorságot, melyre, mint az udvarnál beszéltek, első helyen lesz candidálva. Én ugyan sokban nehezen válnék el ezen itteni szép és nagy társaságtól, melyet annyira megszoktam; pedig a megszokás van olyan erejű, mint a hajlandóság!

¹⁾ *B. Hrabovszky* atb. *Csapó Dánielhez Budán* 1837 jan. 14-én kelt leveléből: a haramiákat illetőleg igazi gyalázat, hogy négy vármegyében ellentállás nélkül pusztíthatnak. Ha főbb egyetértés volna a civilhatóságok közt, már régen összefoghatták volna őket. Parciell operatiók akkora kiterjedésű terrainumon nem vezetnének célhoz, csak hasztalan fásztanak a katonaságot. Ilyen operatióknál egy embernek kell az egészet dirigálni, ki plain pouvoirral bír, kinek minden főbíró, község feltétlenül engedelmeskedni tartozik. Akkor sikerülni fog! — (*Sobri* a kiharcolt katonaság által körülzártván, öngyilkos lett üldözői szeme láttára.)

²⁾ *Sztankovánszky* főjegyző fogalmazványában.

1837—1838.

(*Fiume*, augusztus.) Midőn ezen sorokat írom, férjem éppen az ünnepi istenitiszteletről jön vissza és a nagyteremben fogadja a város előkelőségét; ablakom alatt a hajókról ágyúk szólnak, dörög a viharos felhőkből is, a tenger zúg, — míg csöndes szobámban szeretett atyám képeinek áldott arca mosolyog reám; előttem kegyes levele is, mely minden reményt felülmúlva, hat nap alatt érkezett ide *Tolnából*.

Férjemet nagy örömmel, szeretettel fogadják, mit részben *Ürményi*¹⁾ barátságának, részben az utolsó előljáró csekély kedveltségének köszönhet. Megérkeztünk a kikötő partján az üdvözlő deputációt az egybegyűlt lakosság szédült örömmel, végtelen rivalgással kísérte „Eviva il governatore e la sua bellissima spoza!” A nép hozzánk tolokodott, hasztalan nyomták vissza a katonák. Igen szép ízlésű és valóban fényes volt az illuminatio, az ablakok virágokkal, lampionokkal, transparenttel ékítve, a tengeren minden hajó kivilágítva; a városi sétahely, melybe diadalíven át jutottunk, egészen új modorban látszott díszítve lenni — az utak mentén két sorban magas oszlopokon tüzlángok lobogtak. Visszatérve ismét meglepetés várt: egy gyönyörűen feldíszített és illuminált hajó közeledett a parthoz zeneszóval és a mint kikötött, fáklyahordók mesterséges rendben szálltak ki, fáklyasort lépdelve a zenekar után. Minden darab végeztével sűrű csillaghullás, tűzeső tört elő. Mintegy hetven vendéggel gyönyörködtünk a balkonokról, köztük gróf *Almássy Móriczné* is, ki váltig ismételte, hogy ennyi embert még nem látott *Fiumében*; pedig a nép nagyrészt az *Ürményi*-téren szórakoztatták mindenféle multságokkal, hogy a palota körül kisebbedjék a szorongó tömeg, mely nem szűnt meg kiabálni, míg végre férjem köszönő szavakat intézett olaszul; jól tud bánni a néppel és máris megkedvelték.

A tájék, főleg a tenger oly bájoló, hogy szüntelen az ablaknál szeretnék állani, nézni a szép, nagy hajókat, a halászást, mozgást, életet! De eddig még alig van időm reá. Holnap a *Campagnában* ebédelünk, délután hajózás a tengeren, este soirée *Almássyék*nál.²⁾ Szülőimtől egy szép gyémánt diadémia érkezett, meg egy kedves kis kutya! Mennyi öröm!

(Szeptember.) Már ismerem a siroccót is. Itt létünk óta támadt ugyan

¹⁾ Ürményi Ferencz volt kormányzó.

²⁾ Gróf Almássy Móricz.

többször szélvész, de oly fenséges látványban, mely igaz, hogy inkább borzalmas, mint kies, még nem részesültem! A horizon, *Istria* magas hegyei, szigetek és partok mind sötét fátyolba borulva, a tenger méregzöld és a tájékozó hullámok a távolból zúgva tolják tornyosuló, fehér habkoronájukat a sziklapart felé. Előttünk a révben nyugvó hajók is félelmetes táncban hánykolódnak le és fel a hullámok vállain, a tapasztalatlan azt hiszi, hogy a vasmacsák lánczairól most és most kell elszakadniok! Szobáimat is zaj és zúgás tölti be, — még éjjeli álmomba is a hullámok lármás játéka ringatott. Ah! nekem már nincs mit tartani tőlük! betöltém harminczadik évemet, a fiatalságnak vége van; a vihar ugyan még elérhet, de el nem meríthet többé; eleget éltem, hogy nyugodt lélekkel fogadjam a sors rendeléseit. Különben is szerencsésnek tartom mostani helyzetünket, gyermektelenségünkben dolgot és szórakozást ad; férjemet szép hivatala, engem a nagy háztartás foglal el, mi azonban, kivált kezdetben, kellemetlenséggel is jár. Asztalnál rendszeren 16—20-an ülünk; ezenkívül a sok cselédnép, inasok, szakács, kukták, portás, külső személyzet. A bécsiek, főleg nőcselédek, mind betegek, míg a klimát megszokják. A magyar hivatalnokok, mint *Császár* és a *szabolcsi* születésű *Fésüs* főiskális megneveztettek furcsa panaszaikkal az olasz konyha és életmód ellen.

Idegének, átutazók naponta fordulnak meg és a guberniumot fölkeresik. Hogy mily viszontagságos lehet még errefelé az utazás, mutatja a nemrég történt eset. *Zágrábról* jött egy *Gleigh* nevű, angol lordnak fia, jeles költő, ki mint katona ezredességre vitte, aztán angol különcséggel pap lett. Rewerend *Mr. Gleigh* tizenkét éves fiával egy rossz fuvarost kapott, kinek kocsjára előbb mindenfelét fölraktak és utoljára egy boros asszonyt is, hogy vigye magával *Fiuméba*. A szelid, türelmes ember ezt megsokalva tiltakozott, — a parasztság erőlteté, sőt az idegent bántalmazni kezdé; ezt látva a fiú pisztolyt sütött el, hogy védelmet hívjon; ellenkezőleg a nép még inkább felbőszült és az angolt véresre verte; míg a szolgabíró helyszínén megjelenve, az utast ugyan előbb kimenté, de mint „spiont”, börtönbe kísértette. Valamely tekintélyes kalmár, megszánva őt, az angol consulunkat értesíté, kinek közbenjárására férjem rögtön intézkedett. A károsult a *bécsi* angol követséghez fordult satisfactio iránt, mert *Horvátországban*, és nem magyar földön történt a scandalum.

(November.) A „*Rajzolatok*” nevű lap *Honi Hír* alatt hosszú leírásban adja *Fiuméba* érkezésünket és az ünnepélyeket; engem is érdemen felül dicsérrőleg említ a „*Tengeri*” anonymus. De ugyan ki lehet *Trefort*,¹⁾ ezen francia nevű, derék, jó magyar, kinek nevét minden új társulatnál és előhaladásnál olvassuk? Eddig senki sem ismerte a jeles férfit. Minduntalan visszavisszagondolok édes honomra, bár onnét is szomorú hírek szállanak! Mostoha időjárás miatt a gabona földön rohadt, kevés a munkáskéz és elpusztul a szorgalom gyümölcse. Egyetlen nap sem múlik el, hogy ne bánkódnám szegény *Bezerédj* pótolhatatlan vesztésén; igazi jó barátnőm, *Mály*²⁾ tehát a sírban porlad, örökké felejthetetlen marad emléke, mely szívemben csak velem együtt enyészhet el!

Megnyugvásomra szolgál, hogy szüleim a telet *Pesten* fogják tölteni, kivált

¹⁾ *Trefort* Ágoston.

²⁾ *Bezerédj* Amália.

atyám gyengélkedése tekintetéből; hiszen a kis betegség is nagyra tud haladni, korai segítség nélkül; különben is vidékünk télen igen kiürül a szomszédoktól, atyám pedig a nagyvárosban ápolhatja sokféle hasznos összeköttetéseit az országos dolgokban. Együtt örvendek anyámmal a városi szép lakásnak, melyet már ismerek; ő áldott angyali elme, mely mint a méh, mindenütt talál virágra és mézet gyűjt az élet számára! Találna itten virágot eleget. Hátha eljönnek drága szüleim! *Zichy Feri*¹⁾ ezt *Seregélyesen* hallá említeni, bár valósulna!

Nemrég a triesti *Lloyd*-társaság küldöttsége érkezett meg „*Herczeg Metternich*“ nevű hajón, férjem²⁾ már azért is szívesen fogadta. Az olasz újságokban mindezt dícsérettel leírták. Ugyanezen urak jártak *Pesten is*, állítván, hogy húsz év múlva *Europa* első kereskedő városa lesz; bár úgy lenne, mondta férjem kétkedve! Nemsokára ismét visszatérnek: úgy látszik a magyaros szivesség mindenhol kelendő. Irigyeljük *Fiumétől* gubernátorját — ezzel búcsúztak udvariasan.

Megismerkedtünk gróf *Draskovics Györggyel*, ki családostól hosszabban nálunk mulatott; beszélt, hogy *Károly* testvére, ki összes uradalmaikat adminisztrálja, úgynevezett cséplőmasinát csináltatott, *Mária-Czellből* hozatva a vasat. Az egész 500 pengő forintba került és naponkint néhány száz mérőt csépel; modelljét meg fogjuk küldeni saját tisztjeinknek.

(1838 január.) Az idevaló theatrum várakozásomat felülmúlva nagyon jó; pénteket kivéve, minden este játszanak; mi többnyire eljárunk; páholyunk mindig tele látogatókkal. Utána még hombre és whist játékot adunk; rendes partnerek gróf *Lichtenberg*, *B. Postner*, a katonai kommandáns és mások.

Újesztendő táján egészségem megrendült és ámbár megfogadom az orvos tanácsát, ha már szerencsétlenségből rászorulok, mégis az érvágást megtagadtam dr. *Frinaldinak*. Erős természetem majd ismét jóvá tesz mindent. Két utolsó bálunkon részt is vehettem; szépen sikerült ünnepélyek voltak; nagyszámú művelt társaság, sok szép asszony és leány, nagy helyiségek, melyekben a túltömöttség mellett sem lett hőség, kitűnő orkesztrum, világítás és szolgálat és kiváltképen a családi vígság, a tánczoló kedve tüntették ki ezen bálakat; főképpen fiatal előtánczosunknak, *Bujánovics Ernő* concipistának és *Bajzáthnak*³⁾ köszönhettem, kik buzgón segítettek a honőroket csinálni.

Még említett betegségem alatt érkezett atyám ajándékküldeménye, *Byron* drága kiadványban és *Jósika* munkái, ki a legjobb magyar novellaíró, ezenkívül kis zacskó, aranyakkal telve, melyeket a többiekhez tettem, hogy szűkségben legyen mihez nyúlni: „Une poire pour la soif“ a francia közmondás szeri. Mindezekért kívánnám atyámnak, kit a jó *Krenmüller*⁴⁾ hamar kigyógyított, megcsókolni kezeit a vékony ujjak hegyéig, melyekhez hasonlóknak alkotta a Teremtő az én kezeimet, hogy velök én is szűkebb asszonyi körömben áldásosan működjem. De visszatérve *Byron* költeményeire, a szépségek virágkertje ez, melyben andalogni örülnünk kell, hogy a természet oly gazdag változatos elbájoló és hogy a költészetnek sikerült híven a természet nyomain haladni,

¹⁾ Gróf *Zichy Ferencz*, korm. gyakornok, később nagykövet.

²⁾ Mint a „*Staatsrath*“ jegyzője, éveken át a kormány bizalmasa volt.

³⁾ Korm. gyakornok.

⁴⁾ Dr. *Krenmüller* megyei főorvos, később *Tormay*.

sőt néha az ideálban felül is múlnia! Hiszen az embert minden teremtmény felett éppen az örök szépnak víziója és felismerése helyezi oly magasra és hirdeti isteni eredetét — mert lelkünk kétségkívül istentől származó és ha küldetése betelt: hozzá visszaszáll. Igen, én hiszek az örök életben; óh mily elviselhetetlen lenne a földön, szerettjeinktől elválasztva élni, ha nem intene a remény a bizonyosság a túlvilágon velük egyesülhetni.

(Márczius.) Bár elérkeznék már a nyár, mely szülőim látogatását hozza a villába. Mily bájoló és gyönyörű ezen lak, azt le nem írhatom; minden bokor és fa kifakadt; mandula-, barack- és meggyfák virágoznak, bámulom a természet százféle színeit, alatta a tenger játékát. A vidék, az emberek, a nyelv, melyet körülöttem beszélnek, minden nyájas és tetszetős; gyakran kell ugyan a szenvedéseket is enyhítenünk, tehetünk sok jót ezen néppel, mely oly meleg-szívű, mintha magyar vére volna; ők is szeretetet és bizalmat mutatnak irántunk. Pedig az elmúlt első esztendő csak próba volt, míg hozzászokhattunk az idegen viszonyokhoz. Téli a palota belsejét is át kell formálni, mert a hideg ellen nincs védelme: a bútorokat, tükröket, szőnyeget is ki fogjuk egészíteni *Triesztből*.

(Április.) Ő Felsegeik a király és a királyné, *Majláthné* értesítése szerint szándékoznak *Fiumét* meglátogatni. A király nevenapját 19-én díszesen megünnepeltük; volt nagy ebéd, utána koncert, sok fényes toilette. Minket még azon meglepetés is ért, hogy kikötőnkben a *Konstantinápoly* számára épült nagy hajók közül egy „dreimasztert“ uram nevére „*Governatore Paulo Kiss*“ keresztelték és mellszobrát a hajó élére helyezték. Büszke, derék egy hajó! Szintén ilyen nagyságú „brigantin“, *Ida*, az én kedvemre már is készülöben volt, midőn tulajdonosa megtudta egyetlen fia vesztét a *Fekete Tengeren*; *Ida* az ő kapitányságára volt szánva, de az elkeseredett atya most látni sem akarja. Nem tudom mi lesz majd szegény druszám sorsa és szerencsésen fog-e egykor haladni a hullámok között?

A *Pestet* ért gyászos eseményekre¹⁾ mindenkinek szíve összeszorul; nagy csapás ez az egész hazára, mert hiszen a főváros a honnak anyja, mint embernek a fej, pedig a szép ábrázat a testnek főkéssége. Kis városunkban hamarjában több ezer forintot gyűjtöttek a kalmárok, áldoztak a nagyurak is. *Báró Wlassich*²⁾ ezen derék aggastyán mondá nekem, hogy a harminczas évek az emberiségre csak fájdalmat hoztak. Mennyi vér folyt *Lengyelországban*, győzött a hamis *Lajos Fülöp* király, szenvedtek szegény olaszok, a kolera is egyre pusztít *Európában* és általában hol található most a mi világrészünkben meglegedés a népek közt? Bár az epigonok boldogabbak lehetnének!

Nemrégén előkelő horvát urak jöttek *Zágrábból* az opera kedvéért; férjemnek feltűnően hódoltak, nem tudjuk mit érezhetnek vagy gondolnak a horvátok? Férjem szintén készül *Zágrábra Haulik* püspök köszöntésére.

Jelenleg *Fiumében* a *Villa Ciotta* a legkedveltebb hely; temérdek idegen és városi vendég látogatja ezen nyári lakunkat, mely valódi *Armida*-liget. A babér- és citromfák közt mult éjjel is 18° melegben nagy társaság mulatott.

Érdekes ismeretséget jegyzek fel. Ez gróf *Eger Karinthiából*, egy igen

¹⁾ Árvíz.

²⁾ Báró *Vlasits Ferencz* volt horvát bán, altb.

gazdag ember és a sorsnak minden tekintetben kedveltje, ki harmincz éves korában elvett egy nem szép öreg kisasszonyt, *Lodron* comtesset, nagyanyjának szegénysorsú társalgónőjét; ők maguk *kerülték* egymást, vagy legalább házasságukat; *Eger* hosszú útra kelt más asszonyt keresni, de nem találva, mégis csak összekerültek. Egyetlen barátja, báró *Jellasich*¹⁾ ki mesés szeretettel van iránta és szereti mint az ó-regében *Orest Pyladest*; ő, miután elkövetett mindent a frigy ellen, most mégis — együtt él velök... *Jellasich* egy fiatal, szolgálatban levő délczeg kapitány és ha nincs szabadságon, gr. *Eger*-ék hónapokat töltenek magányos, elhagyatott stánciójában; onnét távozva, együtt járják be a világot. *Eger* a zongorán oly művész, hogy *Thalberg* nekem nem tetszett annyira és igen jól énekel is; felesége remek a festésben, minden tájéko, természet után vesz le nagy mesterséggel. *Zágrábba* sietve, csak egy napot szántak *Fiuménak* és egész héten át velünk maradtak, egy ritka tüne-mény emlékével távozván, reményem nem örökre. Csodálatos ez a hármas szeretet...

Még bánkódtunk a veszteségen, midőn egy kis czédulát kapok e sorokkal: „Ich hätte Dich gerne persönlich besucht, denn ich habe den Auftrag von der Königin Dir und Paul zu sagen, dass sie Euch sehr zu kennen wünscht, allein Ihr wohnt jetzt weit in der Campagna....“ E sorokat gróf *Montbellné* írta, ki mint gróf *Sigray*-leány férjemnek rokona, *Montbell Izidor* pedig udvar-mestere *Angoulême* hercegnének, a guillotinirozott *XVI. Lajos* és *Mária Antoinette* leányának, kit a legitimisták „királynénak“ hívnak, mert a duc *d'Angoulême* volna *Lajos Fülöp* helyett a rendes király. Velük volt még a kis *Bordeauxi*²⁾ herceg és „*Mademoiselle Louise d'Artois*,³⁾ ennek testvérnénje. Hat személy kísérettel *Polából Görtz* felé visszautazván, *Fiuméban* horgonyt vetettek.

Mivel tehát a „királyné“, ki a *Montbell*-rokonság miatt is mutatta e részvétet irántunk, magához kéretett, galába öltözve a hajóra szálltunk és két óra hosszán ezen összeomlott, rombadőlt, de historikus nevezetességű személyiségekkel társalogtunk. A *Princesse* egy naiv, beszédes leányka, mint monda, csak azért óhajtott volna még egy nappal tovább maradni, hogy engem magyar koszűmben is láthasson. Ha merném bevallani az igazat, — hát minden kegyességük és részvételre hívó nagy sorsuk mellett is hidegen hagyott ezen ritka találkozás; ámbátor az övéké a legitimítás, — de az intellige. a a másik párton van... Mégis átérezve a mártyr királyi szülők fátumát, lelkünkben elborultan tértünk haza.

A volt kormányzó, kedves barátunk, *Ürményi* váratlanul *Fiumébe* érkezett; férjem a városból csak néhány órával elébb tudatta, hogy *Ürményi* tized-magával a villába jönne dinére: estére pedig négyszáz személyt invitáltunk, kik mind sietve jelentek meg és az illuminált kertben zeneszónál mulattak. A nép is odatódult nézésére, még a kertbe is beléptek; de dicséretökre szóljon, hogy semmiben kár nem esett; ilyen az olasz, ha szegény is! A populáris *Ürményit* mindannyian kitüntettük. Ő azért hagyta el az állását, mert saját vagyonával nem győzte. A mit a kormány ad, abból alig telik a cselédségre; férjem minden jövedelme felmegy a pompára; és mennyibe kerül nekem is

¹⁾ Utóbb gróf *Jellasich* horvát bán.

²⁾ *Chambord* gróf trónpretendens.

³⁾ Utóbb *Parmai* hercegné.

a representatio, a sok ajándékok, jótétemény! Talán majd idővel O Felsőge ezt kegyesen belátja.

Férjem *Zengbe* utazott több hivatalbeli urakkal, meglátogatja a püspököt és a *Littorale* még nem ismert részeit; egyszersmind némely ügyeket elintéz. Előbb még *Kussevicz* tábornok katonai revue-t tartván férjemnek, — ő oly veszedelmesen esett le a lóról, hogy a bajt csak véletlen szerencséből kerülte ki. Akárhányszor én is részt veszek szürkénen a cavallcadokban, mert ezt jó szemmel nézik — de még accident nem történt, habár hegyes-köves utakon lovaglunk. Paripám neve „Hangya“: jó magyar név.

Megjött a szász király, ki *Hartenstein* gróf czímen botanizált *Istriában* és *Dalmáciában*; nagyon tanult fejedelem, igazí tudós.¹⁾ Férjem kénytelen őt sokfelé kísérni; incognitó utazván, nincsenek bemutatások, különben most a saison sem városi életre való.

A *Tengeliczhez* közel fekvő *Sz.-Lőrinczről* származó fiatal doktor *Balassa János*,²⁾ nekünk dedikálta első munkáját, hálából, hogy *Bécsben* támogattuk; ezután minden évben fog honoráriumot kapni, hogy alkalma legyen *Bécsben* továbbra is tapasztalni, mert ezen derék, talentumos ifjú a mi földünk.

(Aug.) A sebesen repülő vészír, tudom, majd elterjeszti városunk ijedését. 9-én (csütörtökön), számos vendégeinkkel épen ebédre felkelvén, két úr föld-indulást érzett; mi többiek, tizenöten a beszéd eleven folyamában semmit sem vettünk észre. De ezen éjjel nagy dörgés közt megindult a föld; ekkor minden ember a városban felébredt, a bútorok mozogtak, ablakok zörrentek, feljajdultak az állatok és a lakosság az ágyakból egyenesen az utcára szaladt.

A következő pénteki nap örökké emlékezetes marad *Fiuméra*. Már reggel hallatszott több, kimondhatatlan, irtózatos dübörgés a föld öléből! este nyolczkor nagyon megrendült a föld, a megrepedt falakról minden lehullott, melegsön-dültek a harangok, téglák, kődarabok estek le. A nép kezdett kétségbeesni, papot kerestek és a híres, csodatevő *S. Vitó-i* Kereszt templomába tódult. A pap ottan reszketve azt prédikálta, hogy már a kolera égi ostor vala, — de csak most fogja Isten vétkeinkért a legiszonyúbb büntetést küldeni; szegény lakosaink e vigasztalásra egyre sírtak, jajgattak. 9 óra tájt megint oly szörnyű dörgés és földindulás jött, hogy a templom falai is mozogtak, mire pap és nép a szabadba rohantak. Nemcsak kémények és tetők dültek be, de az ijedtség által is sok szerencsétlenség történt, mert betegek és gyermekágyas asszonyok kitántorogtak ágyaikból, éjjelre nem maradt senki fedél alatt. Már az apácák is készek valának a klastromot elhagyni, sírás és imádkozás tölté be az utcákat. Férjem legkevésbé sem látszott megilletődve lenni, járkált a nép között és csillapította. Később együtt kikocsizván mindenfelé vigasztalni, midőn visszatértünk, egyedül kiültem a kertbe kedves helyemre, mely alacsony falról a tengerre néz. Mindedig tulajdonképpen nem vettem föl a dolgot, nincsen féltő természetem, a mi lovaglásaimból is ösmeretes itten; de most egyszerre a pad alattam megmozdult, rettenetes, örökre felejthetetlen mozgás, ropogás és a kőpad a mélységbe rognyi akart: rémülten rohantam a palotának, kis kutyám feljajdultan utánam, többi kutyák is mind ugatni kezdtek, a

¹⁾ *Dante* németre fordítója.

²⁾ Híressé lett orvos-tanár.

cselédség elem szaladt és az épülethez érve, minden ingott rajta! most már bennem is meghűlt a vér, de utána hőség és fejfájás jött: ezt érezték mindnyájan.

Férjem ismét éjfélig a városban rendelkezett, már előbb jöttek sokan gyermekeikkel, hogy közelünkben tölthessék az éjszakát, mi szívesen megengedtük. *Tosoni* úr *Bezerédj Pista* ismerőse, menekülésben két hónapos csecsemő fiát köpönyege alatt rejtve, a gyermek belehalt. Szegényeknek egyetlen gyermekök. *Buccariban* is egy asszony ijedtében szörnyet halt, ottan házak is omlottak össze; a mi villánk meg sem rendült, mert sziklán áll, hanem a palota a tenger mellett jól megcsinálta. Szeretném tudni, hogy *Magyarországban* is érezték-e a földindulást, mely inkább délnek terjedt. A város üresnek látszik, vannak, kik még hajókon laknak félelmükben. Vasárnap én már egészen derülten ébredtem, kitörölvén elmémből a sötét benyomásokat és hogy a szokott életmód újrakezdése iránt jó példát adjunk, megtartottuk rendes társasnapunkat, még táncoltunk is — ámbár legtöbben elmaradtak. Soká tartott, míg minden lecsöndesült, mert a különben oly nemeslelkű olasz nép az életet tulságosan becsüli, a mi valódi kútforrása lealacsonyodásának; másként az első nép lenne a világon: hiszen megvan benne minden tehetség. A bátor egyszer hal, a ki fél, ezer halált szenved.

(Okt.) Férjem tíz napot *Velenczében* töltött, örvendvén, hogy Ő Felségének személyesen hódolhatott és annyi jóakaróját *Bécsből* üdvözölhette; úgy tetszett neki, hogy az „*Amalienhof*“-ban¹⁾ van. Az ünnepeket nagyszerűeknek mondja.

Nemsokára beköltözünk a városba, mert a távol magas hegyek már hóba borulnak. Örülök ismét kék kabinetemben kedveseim arczképei és emléktárgyai között ülhetni, nyájas szoba ez, nem oly nagy és rideg, mint a többi terem; ablakomból letekintve, a tengert látom alatta.

Bécsből gr. *Braida* és br. *Baldacci* látogattak meg: utóbbi most másképen beszél, mint *Metternich* szolgálatában — 57 évi tapasztalás kellett, — így mondá — míg szemeim kinyíltak. Egy más kedves látogató br. *Splényi József* volt, kit mint fiatal leány már megszerettem, mivel atyámat határtalanul tiszteli és becsüli. Ő hozta híret, hogy *Festetich Leó* eladta a *kajmádi* uradalmát drága pénzben *Almássy Manónak*; bár szegény *Leó* gróf fölhasználva szerencsését, megtakarítaná a pénzt! Ah a pénz igazi dämon!

Elhatároztuk májusban *Bécsbe* utazni, ha az országgyűlés megnyílik, még előbb is, mert férjem mindjárt elfoglalni kívánja helyét a főrendek közt; *Bécsben* néhány hetet töltenénk sok régi ismerősünk közt, azután *Pozsonyban* az új lakást berendezve, én *Ischlbe* mennék *Linzig* hajón, onnét pedig már vasút vezet. Mint a gyermek, örülök évek mulva hazámat viszontlátni és a kedves *Tengeliczet* szeretett lakóival. Csak arra nem szabad gondolnom, hogy *Málymat* nem láthatom többé *Hidján*. *Sztankovánszky Imrénét* is nagybetegnek mondják. Isten őrizze őt. Elgondolva *Imrére* és *Pistára*: mennél tovább haladok az életben, annál jobban érzem ezen ritka nemeslelkű két férfiú valódi becsét.

Alig várhatom, hogy *Pesten* a magyar theatrumot láthassam — mekkora

¹⁾ A bécsi császári *Burg*-nak egy szárnya.

haladás ez! Szülőim már eljárnak oda rendesen. Félek azonban, hogy hosszú távollétemben az édesanyai nyelvből sokat elfeledtem; óhajtóm is megszerezni azt a munkát, mit a T. T. a „Magyar helyesírás oktatására“ kiadott.

Érdemes följegyezni egy kiváló ismeretséget, melyet mostanában kötöttünk. *Gróf San-Fermó* egy nemes aggastyán évekig élt szoros barátságban *Napoleon* császárral; ő volt később *Eugen* olasz viczekirály adjutánsa és mindig híve maradt; jelen volt *Malmaisonban* *Josefine* császárné halálánál és neki jutott a szomorú szerencse az elhunytnak szeméit örökre bekötni. Most *Parma* mellett jószágán él „cultivant les arts et les sciences“. *Velence* ős aristokrátiájától származik és jelenben is a bájos *velencei* szókiejtést használja. Hazájában híres a matematikai tudományáról; a *milanói* vasutat ő tanácsolá és most a *Triesti Társaság* nevében vizsgálja a vidéket *Sziszek* és *Károlyváros* között. Tőle sokat tanultam, följegyezve azt is, mit a Nagy Napóleonról elmesélt.¹⁾ Még nálunk tartózkodott, mikor egy estén jelentették, hogy égő meteor tűnt fel az égen. Kiszietve a balconra, láttuk is, nem is... *San-Fermo* kételkedett és a képzelődés hatását az emberre érdekesen fejtegeté. Aztán előadott bámulatos dolgokat *astronómiáról* és *metaphisikáról*, *enyészettről* és *örökélettről*,... Búcsút véve, így szólott hozzám nemzeti hevességével: „Eccellenza! a rivedersi — ma in l'altro modo!“

¹⁾ A napló visszatér reá.

1839—1841.

Pozsony. Felérkezvén a diétára, megint egy új házberendezés gondjai bántanak; mindig csak a nagy világ számára vesződni, pazarolni, a csöndes, szűk élet nyugalma helyett! De ezt már így parancsolja helyheztesünk. Mindjárt az első napokban férjem deputatiót vezetett Ő Felsége elé, fiumei notabilitásokat; engem azalatt *Majláthné* ő excellenciája a császárnéhoz bocsátott, ezen szent kinézésű és életű dámához, ki oly magas, karcsú, halovány és bánatos, mint a fehér lilium; ajkán szépen hangzik az olasz szó, mert anyai nyelven¹⁾ konversált, nyájasan mondván, hogy: mint „Consorte dell' governatore“ csak tudok olaszul is! Én magyaros díszruhát viseltem, ez most így kívánatos az audiencián. Míg este férjem udvari dinére volt hivatalos, nálam a derék *Gervay*²⁾ ebédelt, kinek, hogy a kormánykörökben is megtudják az igazat, elpanaszoltam őszintén a *Tolnában* történeteket, mikről ő hivatalból persze másképpen lett informálva.

Milyen változás néhány rövid hónapok alatt; ez a szép vármegye, mely fáklyaként előre világított példájával, most egyszerre hátrafelé halad! A közrend templomában, a megyeházában vér folyt... a liberálisok meglátták, hogy az ellenpárt emberei, miután egyszer már voksoltak, leereszkedvén a főispáni lakás ablakaiból, másodszor is betolakodtak voksolni; még így sem lett bizonyos a majoritásuk; de a főispán gyenge embernek bizonyult, a feldühödött és megcsalt nemesek megrohanták a vármegyeházát, az ellenszegülőket padlásra szorították, sessió helyett véres csata lett, sok megsérülésről, sőt emberhalálról is szól a hír! Tehát *Tolna* most egyszerre meg akarja akasztani előhaladását és szegényt vetni multjára? Azt várjuk, hogy az elnyomott, kétségbeesett szegény, erővel keresse a jussát? Én határolt asszonyi értelemmel is világosan látom, hogy nem csupán a századunkhoz szabott philantrop-érzés, hanem az ész is tanácsolja a nemesnek, hogy, mint *Bezerédj* mondja, jobbágyának concessiókat tegyen. Hiába erősítik, hogy pénzen megvásárolt, megrészegített emberek cselekedete. De hát a vezérek, p. o. *Fesztetics* grófok nem-e az első urak közül valók? Talán igaz, hogy bosszút állni akartak tíz év előtt elvesztett uralkodásukért. De ilyen fordulást a józan elme nem várhatott és a csalódás, akár mint okoskodjunk kimagyarázására: fáj az embernek mindig!

Ezen mostani országgyűlésen sok az új ábrázat, alig van huszonöt követ,

¹⁾ Mária Anna savoya-i királyleány.

²⁾ Status consiliarus.

a ki már előbb itt vala; többnyire igen fiatal emberek jöttek helyükbe. Voltam több kerületi ülésben és hallám édes vármegyémet voksolásra felszólíttatni; csak némaság felelt — azután tovább mentek — mintha nem is számítana többé *Tolna vármegye!* Általában a diétában megint sok keserűség jött mindkét részről. Férjem miatta oly rosszkedvű, hogy már ismét szabadulni szeretne, pedig milyen örömmel indult utnak *Fiuméből!* Nekem szerencsésebb természetet adott az Isten, kevés örömmel is beérem, mindig a jobbat remélem, mert reménység a szív tápláléka! Hiszen itteni életünk sokkal kényelmesebb, mint lent; igaz a sok hódolás, bókolás nem illet meg, de a helyett a hon legdicsőbb hazafiai közt és velők barátságos viszonyban élhetni, ez irigylendő állapot. Dicsekedhetem, hogy házunkat meg is szerették; névnapomra gyönyörű szerenáddal leptek meg, a város legjobb muzsikusaiból; egy öreg pozsonyi mondá, hogy még senkit ennyire ki nem tüntettek; — nagyon szeretem és pártolom a zenélést — csak ennek köszönhettem a szép szerenádot! De a kedves *fiumei* lakosság is selyemre nyomtatott ódákkal gratulált!

Tolnában majd talán megtisztulnak a viszonyok, mert a kormány kiküldte gróf *Vay Ábrahámot*, kir. commiszáriusnak; sokféle róla a gondolkodás; mi úgy ismerjük, mint magyar szívű embert, habár!!... Majd el fog válni. Utjában lekíséri őt fia, gróf *Károly*, ki igen kedves ifjú, melegen ajánlom barátainknak levélben, melyet maga visz; *Augusz*, ki *Szegzárdon* lakik, legtöbbit tehet érte, ő viszont apjánál közben járhat, nehogy felbujtogatva, bajt csináljon. Már azt a hírt költik, hogy a jobbágyosság és a papok föllázadtak. Talán azért rendelték *Vay* mellé katonaságot? De ki kényszeríté nemeseinket a kétségbeesett védelmezésre? A gonosz *pecsovics*-párt, mert a mi részünkről bizony tisztán állanak.

Társaságunk már egészen egybeolvadott, mind jól ismerjük és szeretjük egymást, minden este van összejövetel éjfélig, az olasz opera is elég jó, de legszebbek a concertek. A pénteki nap ájtatoságra van szánva, mert a nagy *Albach* prédikál és ilyenkor senki sem bátorzkodnék elmaradni. A kik *Esterházy Rosine* nagy bálján mulattunk, másnap már egy órakor mind a templomban találkozáink, mert, habár üléseink meg vannak jelölve, mégis sokkal korábban kell menni, hogy átbozsássanak. Mintha csak egy szalonban gyülekeznénk, oly fényes a publikum. De amint az apostol, — mert szent ember ő — megjelenik, egyszerre némaság lesz, mindenki ájtatosan lesi szavait és bensőjében megjavulva, erősödve, vigasztalódva hagyja el Isten hajlékát. Jótétemény a bűnös embernek az ilyen bátor, igazmondó, de bocsánatot és vigasztalást is nyújtó apostoli férfiú.

A *Tolnából* most érkező hírek alig hihetők és az országgyűlésen másról nem is beszélnek. A kir. commiszárius úgy viseli magát, mint egy tyrannus. A megyegyűlésen felütve fejére kalpagját, így szólt: „Én, a király helyében!“ Üldözik és bottal vattatják az ártatlan embereket ha „*Kubinszky*“-pártból valók. A vizsgálat olyanokra bizzák, a kik legbűnösebbek. *D . . . y* bosszút állni kívánt a *Perczel*-testvéreken, *Móriczot* hivatalától felfüggesztették és midőn ezért *Högyészen* kérdőre vonta gróf *Vay*-t „ő Felsége“ (!) így felelt: „vagy magam hatalmából, vagy felsőbb parancsolatra suspendáltam, az mindegy lehet az úrnak, csak felségsértési vád ne legyen belőle!“¹⁾ Különben a *K. B.* elutazott

¹⁾ Lett az is.

mindjárt *Miklósvárra*, mert *Högyeszen* egy esküdt, kit befogtak és fenyegettek, ijedtében meghalt, valamint a gyanúsított városbíró is! Egy *Döme Dániel* nevű nemes pedig, kire ráfogták, hogy ő ütötte volna agyon *Keserű Pétert*, mivel nem tudott maga mellett „pecsovics“ tanúkat állítani, nemes ember létére, lánczra verve kísérték börtönre és kimondotta reá a *K. B.* a halálos ítéletet e szavakkal: Fejért, fejet kívánok! Ezen esetek elterjedése egészen felháborgatja itten a szenvedélyeket; készülnek megtámadni a kormányt; de hogyan is tűrheti az ilyen állapotokat egy gróf *Majláth*, a nagyeszű kancellár, vagy *Majláth György*, a lelkes országbíró, ki saját megyéjében oly igazságos volt. E napokban *B. Prónay Gábor* enyelgett az ülésben egy háta mögött ülővel: „Hallottad-e barátom — kérdi az — hogy a pecsovicsok *Vay*-nak díszkardot szánnak?“ „Hallottam — feleli *Prónay* — és mindjárt ajánlom ezt a felirást: „Pro: *Infidel*: Patr.“ Egy követ, ki mellette ült, közbe akart szólani, de *Prónay* hirtelen hozzáfordult: „Kivel akar beszélni, ki kérdezte az urat?“ — „Én az ilyen beszédet nem hallgathatom“ — mondá az illető. „Én pedig az urat nem hallgathatom“ ripostirozott *Prónay*. Főispánja szemrehányására, hogy ezen megszegyenítést eltűri, egykedvűen mondá: „Ha satis factiót keresnek, az egész diétával kellene verekednem“. — Az iránt *Esterházy K.* megnyugtatta férjemet, hogy a mi kedveseink nincsenek ezen szomorú ügyben bonyolítva, de mégis fájlalni fogják, hogy ilyen szörnyű ítéletektől a szabadság veszít és katonasággal erősítik az ellenpártot, mely úgy is győzött! *Semseyne* is írta nekem, hogy az ő testvére, két unokabátyja és még húszan actio alatt vannak *Zemplénben Tajnay*, ki mult héten meghalt, most már Isten előtt áll, ottan feleljen tetteiről... De miért is árják a csalfa hazafiak kormányunkat, mely — bár sokan nem hiszik — csak javunkat akarja.

Liszt Ferencz megjelenése *Pozsonyban* igen nagy mozgást hozott a társágba, engem már ismert *Fiuméből*, hol egy kicsiny, pár tactusból álló darabot írt emlékül számomra:¹⁾ minden matinéen és soireén, midőn játszék, résztvevők. Ő nagy művész, talán zenei bűvész, — a hon méltó büszkesége. Az öreg gróf *Esterházy Kázmérné* tiszteletére egy mulatságot adott, mely csupa hölgyekből állott és hol *Hermine*²⁾ főhercegasszony is, ki egyéb mulatságban gyöngeség miatt részt nem vesz, mindnyájunkat megörvendeztetett. Onnét gróf *Széchenyinéhez* mentünk *Lisztnek* átadni a billikomot, mely tiszta aranyból van készítve.³⁾ *Széchenyi István* sajátkezű levelkében⁴⁾ hitt meg engem, ezt írván: „Heute Abend gegen 9 wird dem Liszt der Becher bei meiner Frau übergeben. Bitte gewiss zu kommen“. A billikomot, melyre neveink, tizenkét adományozó hölgy neve be van vésvé, meghatottan fogadta el *Liszt*, mondván: „hogy e pohárból csak nectárt inni méltó, — azért is ő más itallal soha nem fogja profanálni e drága kincset“. Tiszteletére *Batthyány Lajosnál* tartott nagy táncvígalmom után hagyta el e fénycsillag városunkat.

Közeledvén a lármás, improductiv diéta vége, nemsokára megint a *Tenger-melléken* leszünk; sokan ígérkeznek oda, kikkel szives barátságot kötöttünk *Lónyai Gáborék*, *Vay*, *Teleki* családok, *Tihanyi*⁵⁾ *Rhédey Biri* és régi jóakaróink

¹⁾ Fennmaradt.

²⁾ József nádor korán elhalt leánya.

³⁾ Most a *Nemzeti Múzeumban*.

⁴⁾ Megőrizve.

⁵⁾ *Tihanyi Tamás tolnai* főispán fia.

Bécsből. De a majdnem egy heti utazástól félnek, mely valóban fáradságos, még egy olyan kis-szoba forma hintóban is, mint a miénk, mely a postamesterek ijedsége a relais-k váltásánál; gyakran is fordulnak elő kellemetlen vagy kómikus megakadások.

Előbb még lesietek *Tolnára Lilla*¹⁾ gyermekkori barátném lakodalma-ra és elbucszúzni három-négy esztendőre kedveseimtől. Hozzászokva megint az édes honi levegőhöz, nem örömet megyek vissza: a hosszú elválástól borzadok, balsejtelmek is bántanak, rossz babonák, jövendőmondások: — ám ezekre nem adok. — Tehát csak legyen úgy, ahogy sorsom akarja — „sarà quel, que sarà“.

. . . . .

¹⁾ *B. Gerliczy Vinczéné*.

1844.

Három esztendőt élve megint az olaszok közt, jól esett a hazajövetel; férjem arra szánta távozását *Fiuméből*, hogy jószágait vizsgálja és a diátára menjen, én pedig szülőimnél maradtam, kik életük nagy részét úgyis egyetlen gyermekük nélkül töltik el. Milyen édes pihenés volt ez: a fakadó nyár balzsamos atmoszférájában, melegen dobogó szívek, jó és okos emberek közt, habár csak rövid hetekig időzhetni! Társasági viszonyok, politika, litteratura, külföldi történetek, megyei dolgok, mind szóban forognak és egoizmus vagy pártosság nélkül lesznek megítélve. E nemes körben ismeretlen a harag és irigység. *Báró Louis*¹⁾ szenvedélyesen űzi a kertészséget, némely virágok leírásáról, mint *Pelargonium* és *Georgina*, egész köteteket hozott *Franciaországból*; méheket és fácánokat tenyészt, olyan ez a Tengelicz, mint egy nyájas oázis.

De már július elején tovább siettem, orvosi rendelésre, fürdőket venni *Badenban*, ott találva *Clára*²⁾ tántomat *Mukival*, *Inkey Jozefa* ángyomat és *Bésán* generálisnéét gyermekeivel. Nemsokára atyám itt egészen váratlanul meglátogatott, *Bécsben* lévén dolga, hova *Wilhelm* cousinom szokta felkísérni, ki ezen nagy városban gyermekségéből mindent oly jól ismer. Közdologban fáradtak ide, az országos gazdasági egyesület érdekében, hogy gróf *Károlyi Györggyel*³⁾ olcsó kölcsönpénzt szerezzenek, mely capitális segítségével lassankint fölébreszteni lehetne a haszonhajtó industriát. A legnagyobb bankárnál próbálkoztak először, kitől, mióta annyi jószágokat vásárolt *Magyarországon*, megvárhata az ország némely hazafiságot, bár ha számításból is! De atyám érzékenyen panaszolá, hogy fölhagyott azon utópiával, *Ausztriában* segítséget nyerni a honi állapotoknak. Megcsalódtunk *Sinában*, mi rajtam könnyen megveszik, mert bármennyire is haladtam észszel az emberismerésben, — szívem mégis csak fölszínes benyomások szerint ítél, jóban rosszban egyaránt! *Sina* másnap maga eljött a hotelba, invitációval ebédre, azonban sem *Károlyi*, sem atyám nem fogadták el. — Mivel már későn lett *Badenba* visszatérnem, az estét atyámmal kivántam tölteni, kinek hirtelen bágyadtsága föltűnt és megijesztett. Régi házi orvosunkat hivatva, ő megnyugtatót és a látogatásra érkezett gróf *Baptist*⁴⁾ és *Wilhelm* társaságában mulattatuk a patientst. — *Wilhelm*

1) B. Serpes, francia royalista emigráns, ki negyven évig élt *Tengeliczen*, mint vendég.

2) Báró *Bésáné*.

3) Egyesületi elnök.

4) Gróf *Fuchs*.

bátyám ifjúkoráról mesélt a *Teresianumból*, hol leginkább a magyar ifjaknak kedveztek, a csehek és németek pedig irigyelték fényes magyar ruhájukat, melyen annyi arany zsinór volt, hogy 1000 váltó forintba került; továbbá minden magyar növendék a *báttaszéki* uradalom terméséből naponként egy meszely bort kapott asztalára, melyet a „kameradok“ drágán megvásároltak, vagy arany és ezüst schmukkal becsérték. Minden esztendőben néhányszor, szülői iránti barátságból *Apponyi György*¹⁾ kikérette magához belvárosi palotájába, nagy üveges hintót küldvén érte, melynek hátulso bakján parádés huszár kapaszkodott. Ilyen volt akkor még a magyar vendégszeretet! Mikor a francia invázió berukkolt *Bécsbe* a *Favorita lineán*, az igazgatóság elsötétített minden ablakot, hogy az ifjúságnak ne lehessen alkalma ezen ellenséges látványban; ők azonban örömeikben ujjongtak és lesték a dobpergést, maguk sem tudva, miért? Miután azonban a hódító ezen „nemes akadémiát“ díszörséggel kitüntette, ismét szabad lett a *Teresianistáknak* folytatni rendes kirándulásukat *Schönbrunnba*, hol láthatták *Napoleont* a nyílt lépcsőterraszon állva, revuet tartani, zöldfrakkos uniformisban, egyik karját melléhez szorítva, fején a háromszögletű alacsony fekete kalap, éppen úgy, mint a világszerte ismert képeken! Nem sok évek múlva pedig ugyancsak itt nézhették, a mint *Mária Lujza* császárné lóra ülve, emelkedésében lábát gróf *Neipperg*²⁾ tenyerébe illeszté . . . .

Bátyám még a *bécsi* congressusra is visszaemlékezett, melynek festiváltásaira, mint segéd-page schlepp-hordásra ki lett rendelve. Gróf *Baptist* még régibb dolgokat hozott föl. Neki özanyja volt *Fuchs* grófné, *Mária-Terézia* hírneves nevelőnéje és udvarmesternéje, kit a császárné „*meine Füchsin*“-nek titulált és meghagyta, hogy melléje legyen temetve; az egyetlen halott a kapuczinus-kriptában, ki nem a dinasztiaiból való.

Szegény atyám, mindazt, mit én itt följegyeztem, szótlanul hallgatá és korán ágyba kívánkozva, erőltetett, hogy színházba menjünk és nem akartuk ellenkezéssel ingerelni. Épen *Nestroy* játszott és tízévi bécsi életem után újra tapasztalhattam, hogy az izgatott kebelre milyen gyógyító hatással bír a „*Wiener Gemüthlichkeit*“, mely úgy terjed, mint egy contagium az együttlevők közt, ártatlan, naiv humorával nem sebez és mégis az életbölcse ség komoly magvát rejti magában. Az emberi vígság ezen tiszta formáját én sehol a világon többé föl nem találtam! De uralkodóinknak is van részük ezen bécsi kedélyesség megteremtésében; a nagy császárné volt az első a leereszkedésben alattvalóihoz, követte két fia, méginkább unokája *Ferencz* császár és mostani áldott szívű urunk is, egyetlen családot akarván képezni népeikkel: együtt szenvedni, együtt örvendeni!

Reggel mindjárt siettem a „*Kaiserin von Oesterreich*“ fogadóba; atyám jobban volt; hozzá jött szintén az egyesület miatt megérkezett *Andrássy*³⁾ és most *Stametz-Mayer* bankházhoz szándékoztak fordulni, *Sinának* riválisához. Lelkem atyám tölem előbb még meghatóttan búcsúzott, hazautazván *Pozsony* felé, találkozott az országgyűlésen tartózkodó férjemmel, kit ottan tartott az elmérgesedett religio-kérdés intézése, mely által egy túlbuzgó püspök meg-

1) *Apponyi György* gróf, a későbbi udvari kancellár atyja.

2) Herceg *Montenuovo* család alapítója.

3) Gróf *Andrássy György* másodelnök.

zavará a vallási békességet.¹⁾ Ez július végére esett és én *Badenben* folytattam a kúrát, egyre jó leveleket kapva a betegről.

Augusztus 5-én megint *Bécsbe* mentem, *Bésán Fanni* lakásán szállva cselédségemmel együtt, mert 6-án audienciára rendelt *Carolina-Augusztá* császárné. Már korán reggel nehéz léptek hallatára ébredtem; aggodás szállt meg, hogy nem-e sürgetőst hírt hoznak; kopogtak — és férjem hangja szólalt meg, ki belépve, zavartnak mutatkozott. Én tréfálkozni akartam hajnali látogatásán, de ajkam elnémult, a mint férjem elmondá, hogy *Pozsonyban* staffétát kapott *Pestről*, atyám állapota rosszabbra fordult, *Dr. Havas* kívánja odautazásomat... Óh szörnyű percz, életem gyászos pontja! — Rövid tanácskozás után elhatároztuk még azon éjjel útnak indulni, de engedtem férjem véleményének az audiencia elvégzése iránt, még ehhez néhány órám lévén és délben kihajtottam *Schönbrunnba*, hol az anyacsászárné mostan tartózkodott.

A nagy kastély csöndesnek tetszett, a kapuőrsegen kikérdezvén előbb az inast, engedelmet intettek a feljáráshoz; a bolthajtásos vesztibülben gárdák állottak és a portás a palota balparterre-szárnyába kísért, hol néhány előtérmen, parádéuniformisban öltözött haus-offizirek közt az előlépő ajtónállót követve az utolsó antecamerába jutottam, egyedül maradván. Ez egy hosszú terem, a nyitott ablakokon a virágágyak szédítő illata tódult be; magas alabasztervázák és malachit-edények álltak sorban, a falakon régi szövött képek sok szép látnivaló, de nem ilyen felindult lélekállapotban.

Exotikus növények közt rejtve volt egy rézkalitka, melyben szomorú kis papagály (inseparable) hintált, nézegetve magát egy tükörben, melyet azért helyeztek mellé, hogy elveszített párja miatt magát csalódással vigasztalja! Egyszerre kinyílt az egyik dupla ajtó és Ó Felsége szolgálati kamarása tudatta, hogy itt az audiencia. Istenhez fohászkoztam, hogy mély felindulásomban is szegényeim érdekében adjon erőt a könyörgésre — és adott is. A császárné nyájasan fogadott, mint ismerőst, ki már többször hódoltam előtte. Tőle nyertem annak idején a csillagkeresztet is; kegyesen menté magát, hogy a rendesnél hosszabbra nyult sétájában megkésett, magasztalta a nyugodalmas életet, melyet most élvezhet, „mert már megtanultam — mondá — a nyugalomnak napjait a boldogság napjaihoz számítani“. Átmelve az „*Asilo di Carità*“-ra, mely iránt sokszor nagylelkűségét élveztem, „Kötelességem — így szólt — a jótékonyaságból minél többet magamra vállalni, hogy könnyítsek az uralkodó császárnén, kinek, mint tapasztalásból tudom, elég terhes a representatio“.

Sokféle kérdést intézett *Fiume* felől és a farsangi tombolához a protektor-ságot elfogadta. „Özvegységem óta, — mondá — a szegények öröme az én egyetlen farsangi mulatságom“.

A boldogult császár neve is kimondatván, én bátorságot vettem felhozni, hogy szent emléke oly szeliden maradt meg elmémben, a hogyan őt halálos ágyon megdicsőülten láthatám. Ó Felsége erre a következőleg szólt: „Nem is halt ő meg, csak örökre elszunnyadt. Midőn koporsóba tették, soká maradtam vele egyedül, elmondva mindent, mit boldog házasságunk alatt némely okokból elhallgatni kénytelen voltam. Nagy szíve mindenkor kész volt a bocsánatra és most már ott fönt az Üdvözítő oldalán várakozik rám!“ Nem birván visszazorítani könnyemet, a császárné kérdezé, hogy nem nyom-e valamely

¹⁾ *Laitsák nagyváradi* püspök, a vegyes házasság kérdésében.

terhes gond? Most elpanaszolva váratlan fájdalmam okát; vigasztalt, reménynyel biztatott és homlokon csókolva kegyelmesen elbocsátott.

Visszahajtatni *Bécsbe*, átöltözni és kirándulni *Badenbe*: egy-két óra műve volt. Mire bepakoltak és rokonaimtól elbúcsúztam, késő lett; a házi nép könnyezve kísért kocsimig és lámpavilágnál indultam újra *Bécsbe* és passzus nélkül! Szerencsésen átkergetve a lineán, hajnali két órakor a gőzhajó-stáczió voltunk. Mikor már szürkülni kezdett, hintómat a hajóra tolták és férjem, ki érkezésemet ott várta, beült mellém csöndesíteni. Nem felejttem el soha e kínos éjszakát. Tekintetem a csillagokat kereste — a magasban, hol a Mindenhatót véljük, de kihez az ember mindig csak nyomorúságában szokott fordulni. Különösen egy csillag fénylett felém, ezen csüngött szemem, talán már felszállt oda az ő szelleme! Ha igen: vedd magadhoz tündöklő csillag az én lelkem' is és hamvaimat a föld csendje rejtse el... .

Aug. 7-én virradó reggel kötött ki a gőzhajó *Pesten*; a parton vártak ezen kora időben: *Kiss Miklós*¹⁾ és *Mérey Mathild*²⁾ equipage-ával és úgy el tudott ámitani, a szeretet találékonyságával, hogy a *Szervita-tér* helyett a *Tigris-fogadóba* jöttünk *Csapó Emilia* lakására. De ezen pillanatban világos lett előttem a rettentő valóság... Midőn kábultságomból kiébredtem, elvittek végre szülőim házához. Anyám mély gyászban aléltan borult rám. A drága tetemet már Tengeliczre szállították, 5-én szülvén meg dobogni a boldogult nagy szíve.³⁾

Kétségbeesésem határtalan lehetett, mert édes anyám hangja majdnem szigorúan hangzott, midőn magához fölemelve, összetett kezekkel kért, hogy most az ő fájdalmát kíméljem, mert ő is a sír szélén áll!

Múlt és jövő közé fátyol ereszkedett; gondtalan napjaim örökre letűntek és helyüket elfoglalá az első gyógyíthatatlan keserv. Jól zengi a költő: „Non s'obblia l'ultimo giorno della gioja — ed el primo giorno del pianto!“

* * * *

¹⁾ 1903-ban halt el *Párisban*, a külföldön mint magyar patrióta jelentékeny szerepet játszott.

²⁾ Helyt. Tanács. alelnök neje.

³⁾ „Reményeinknek megvalósulását nem élte meg az, ki az ügyért legtöbbet fáradozott, *Csapó Dániel*, egyesületünk felejthetetlen alelnöke, ki az ügyek sürgetésére indulva *Pozsonyba*, *Bécsbe*, e sorsteljes útjának áldozata lón. És ez a legnagyobb csapás, mely az egyület keletkezése óta éré...“
(Az Orsz. Magy. Gazd. Egyesület Emlékkönyve 1879.)

1845 — 1846.

Gróf *San-Fermo* öt évi hallgatás után meglepett, miát írja, d'outre-tombe portaitjával, egy különös tükörfényű kép, mely leghívebb, mechanikailag előállított képmás és mégsem hasonló, mert nincsen lélek benne. Ezen új találmányt *Daguerreotipia*-nak nevezik és neki ígérnek a jövőt; most még tökéletlen, reá sem ismertem volna öreg barátomra, kivel annyi hasznos órát éltem, visszaemlékezve megragadó, hisztorikus és tudós elbeszéléseire; kivált a francia császárról mondott sokat, sajnálva, hogy *Napoleon* hiúsága határtalan volt és mesés sorsa sem tudta kibékíteni, hogy nem fejedelemnek született. „Ah! *San-Fermo*, sóhajtott fel egy bizodalmas minutában, ezekben a legitim királyokban valóban van ám valami Isten kegyelméből!” *Josefine* császárné családját talán leginkább arisztokratikus származásáért, allurejeiért kedvelte jobban, mint saját vérbelieit. Mikor egyszer megint *Carolina* nővére ezért szemrehányást tett, „Eh bien oui! parce que vous autres n'avez pas l'education des Boharnais!” felelé őszintén. Más alkalomkor pedig így nyilatkozott: A finom nevelés az embernél az, a mi a szobornál a *patina*, mely magától jön idővel, a körülvevő atmoszfära által. Egy híres pamphletet olvasván, mérgeesen mondá: „On a tort de me dire *parvenu*, *les Bonaparte* sont d'ancienne date.” *Lätitia* fősvénysége és kincsgyűjtése ismeretes volt és a császárt, ki anyját fényes train-ben élve kívánta látni, sokszor bosszantotta. Egyszer azonban, már a gloire vége felé így szólt: „La parcimonie de Madame Mére est un coup d'oeil dans l'avenir.” *San-Fermo* tanúja volt mostoha fiához, *Eugénhez* való szeretetének is: búcsúzásnál kezei közé szorítván a kedves ifjú fejét, össze-vissza csókolá arczait, szeméit, ajakát; valóban, beszélé a gróf a viczekirály magában egyesített minden női báj, minden férfiúi erénnyel... *Napoleon* két felesége soha egymást nem látták; mikor *Josefine* a római király születése után ezen óhajtását kifejezte: „Qu'en penser vous? — kérdezé a császár gyanúsán — on ne sait pas... elle est pour-tant une Créole!” Utolsó találkozásunkkor kezét vállamra emelve arra kért, hogy maradjak hű szolgája *Josefinenak*. „Mert öt mindenki el fogja hagyni, valamint én elhagytam őt és a mint engem is mind elhagynak.” *Malmäison*-ban ki sem ejtették *Napoleon* nevét a haldokló császárné előtt, ki mindig suttogá: „Mes pauvres enfants!” Halála csak azt az impressiót tette, mintha egy világhíres színésznő letűnik a színról, — két gyermeke siratta és fizette milliókra menő adósságait.

* * *

A guberniumnál szolgáló magyar ifjak közt mindenki kedveltje volt * * * kit szülői igen szívesen ajánltak pártfogásunkba, mire érdemesnek is mutatkozott. Megbízott sokféle hivatalos titokkal, ezenkívül pedig a házban leginkább segített a rendezéseknél, mint fils de famille élt nálunk; velünk muzsikált, lovagolt, báljainkon előltánczolt és a bureauban is dícsérték följobbvalói. De milyen nagy és fájó meglepetést okozott ezen ifjú! Egyik napon férjem dolgozószobájából, melybe betegség miatt visszavonult és melytől csak egy passage választotta el boudoiromat, lármát lehetett hallani, a mi szokatlan volt, miért is én az ajtóhoz siettem. Férjem felindulással beszélt valakinek, hogy ilyenkor nincsen fogadó órája, különben is beteg, tehát kikér magának minden tolakodást.

Előhívtam az ajtónálló inast, ki ijedten mesélte, hogy egy városi úr, ki már a portásra sem hallgatott, erőszakosan jutott a corridorba, de mivel bebocsátást tovább nem kapott, fenyegetőzve ment el, hogy majd nemsokára visszajön a — podesta-val! Én nem bátorzkodtam férjemet kérdezni, gondolva, hogy hivatalos dolog lehet és már készen vártam az ebéd órájára, midőn ilyen későn este *nekem* bejelentik a podestat, biztos elfogadást kérve. Egészen felizgatva, sápadtan excusálódott, hogy kínos esetben jelenik meg, mivel a kormányzó beteg, közbenjárásomért esedezni! A szomorú eset így történt: * * * beleszeretett és viszonyba állt B... előkelő patricius ismeretes szépségű leányával; senki sem tudott errül semmit; olyan mesterségesen arrangirozták találkozásait, hogy csak sokára lettek figyelmeztetve a szülők, kiknek a szerencsétlen lány azután mindent meggyónt. De már későn volt... a desperált atya felszólította a csábítót házasságra, mit ő megtagadott, állítva, hogy nem ő volt az első... Ezen nevezetes család azonban a podestával rokonságban volt, mi nagy fölháborodását megmagyarázza. Én megkértem a podestat másnapig csöndesen maradni, hogy idő legyen férjemmel mindent kíméletesen közölni és a magáról így megfélekedzett ifjúval beszélni. Szörnyű scénák következtek. Együtt vallattuk és capacitáltuk a gondunkra bízott fiatal embert, ki nem akart hajolni és mikor végre férjem keményen reáparancsolt, hogy a leánynyal egybekeljen, a mivel saját és az elesett becsületének tartozik, — földre borult és férjem térdeit átkulcsolva kérte a fölmentést ily jövő sors alól.

Ártatlan szülőinek fájdalmára gondolva szívem megesett rajta, de férjem nem tágított és szavával is kötelezte magát a podestának, mert 24 óra alatt már az egész város csak erről beszélt és nyilván követelték, hogy a magyar gavallér adjon satisfaciót az olasz polgárleánynak. Csak annyi idő maradt, míg a Bécsben tartózkodó apát mindenről értesíteni lehetett, ki bárha kétségbeesve, mégis férjem véleményét osztotta. Néhány hét múlva tehát megtörtént a gyászos esküvő *Tersato*-kapolnában, senki sem tudott róla. Az ifjú férj a czeremónia után azonnal egyedül eltávozott, nem is pillantva többé nejére. Tőlünk elbúcsúzva *Zágrábba* ment, onnét készülve nagy *indiai* utazásra. Még egyszer írt Bécsből, szép összeg pénzt deponálva a guberniumnál a várandó gyermek számára, mit a büszke patricius haraggal visszautasított. Így végződött — legalább ekkorig — ezen sajnos történet, mely ártott a magyarságnak, talán saját popularitásunknak is.

* * *

Gyászszentdöm már ugyan elmúlt, de mindég még elzártan éltünk, csak-hogy az események ismét a nyilvánosságra kényszerítének. Férjem a magyar *Liittorale* érdekében meghívta az új hivatalát¹⁾ tapasztalási beutazásokkal kezdő *gr. Széchenyi Istvánt*, hogy megismerje az itteni viszonyokat és subvenciót szerezzen az országtól. Megérkezésének napja már ismerve volt, midőn a policzia jelentést tett, hogy *Kossuth* is csak néhány órányi distancziában van *Fiumétől!*²⁾ Valóban másnap meg is jelent a palotában, férjemmel hozzám is kísérteté magát condoleálni atyám elvesztéseért, mondván, hogy a hon benne egyik *munkavezető-jét* siratja, ki azzal dicsekedhetett, hogy mindenkinek bizodalmit egyaránt bírta,³⁾ — következő éjjel megjött *Széchenyi* és hallva *Kossuth* jelenlétét, keserűen mondá: „ő mindenben megelőz, csak-hogy elvegye előlem az iniciativa dicsőségét!“ A municipium tisztelgése után nagy beszédet adtunk; a gróf mellett, *Kossuth* vis-à-vis levő férjem mellett ülven, a fölkelés után izgatottan mondá *Széchenyi* férjemnek: „Szerettem volna *control* nélkül ízlelni a jó tengeri halat“. Az illuminatio megtekintésére sem akart rosszkedvében jönni,⁴⁾ de midőn rábeszélésünkre, hogy ez *néki* és nem másnak készült, végre kihajtottunk a néppel teli piazzára, hol „Evviva l'illustre patriôta“ riadással fogadták. Megvidámított és a theatre-paré fényes közönségét, mely a nagy grófot acclamálta, könnyben úszó szemekkel nézegetve mondá: „Sie werden sehen, Fiume wird noch ein Welthafen!“ Szünetben *Kossuth* belépett páholyunkba, *Széchenyi* helyét kínálva ő nem fogadta el és courtoisie-val társalogtak. Két napig figyelhettem e két nagy embert: ki a nagyobbik? csak a história döntheti majd el. Am a jövő *Kossuthnak* nyílik, a gróf kiégett vulkán, szelleme felemészti testét.⁵⁾ Ábrázatának számtalan ránczai munkára és szenvedésre mutatnak, míg ellenben a „nép embere“ nagy, tündöklő szemeivel bátran tekint a világba, módjában és toilettjében finom, mindenre tart. Én azt vettem ki, hogy ők *imponálnak egymásnak* és lesik mozdulataikat, mint a rapier-vívók, hol kell támadni,⁶⁾ hol védelmezni. Mivel mind jól ismertük egymást, a *Pozsonyi* diétákról, az ottani anekdotákkal felderíthettük a conversatiót. Igazán megcsodáltam ezen két nagy magyar ember szívét, én, ki a hazafiságot mindenek fölé állítom!

* * * *

¹⁾ A közlekedési ügy élére nevezetett ki Apponyi kormánya alatt.

²⁾ „Derék tengerparti kormányzónk állásánál fogva kormánypartí, ez egy kérdésben (vasút *Fiumének*) az ellenzékkel tartott és gondja volt rá, mint jó hajósnak, hogy minden széllel előbbre vigye hajóját.“
Zichy Antal „gróf Széchenyi István“. II.

³⁾ *Kossuthnak* Csapó Dánielhez intézett kiadatlan levelei őriztetnek a tengeliczi irattárban.

⁴⁾ Azt híresztelték, hogy ő nem Fiume, hanem Triest felé tervezi a vasúti vonalat.

⁵⁾ „Külsőleg annyi fény, bensőben csüggedés, búskomorság.“ *Széchenyi Naplója*. Fiume, 1845. nov. 6.

⁶⁾ „A fiumei vasútnál van azonban a legirtózatossabb küzdelmi tér“ *Széchenyi*... ármányokhoz is nyul, — a gyáva *fiumeiek* vakon hódolnak tekintélyének...“ *Kossuth* levele *Wesselényi*-hez. „Századok“ 36. évfolyam.

1847 — 1850.

Az 1847-ik év őszén *Füredről*, hol *Eötvös József*, *Zichy Károly*, *Hunyady Ferencz*, *Majthényi*, *Andrássy Adél* társaságában víg napokat tölték, *Miszlára*, majd *Pestre* utaztam. Ekkor voltak a követválasztások és tartotta *István* főherczeg is diadalszerű körútját az országban, ellátogatva Fiuméba is, hol férjem őt nagy fényvel fogadta. Milyen dicsőségre látszott ezen ifjú herczeg teremtve lenni, mily tündöklően kezdé pályafutását: és egy év múlva a csillag lehullott a semmiségbe! Már nyilatkozatai, melyeket a nála *Pécsett* tisztelgő küldöttségünk egyik tagjának, *Augusznak* tett, visszatetszettek.¹⁾ November elején *Pozsonyban* találkoztunk férjemmel, én *Miszláról*, ő *Fiuméből* jöve azon elhatározással, hogy nem tartja meg tovább állását. 12-én volt az országgyűlés megnyitása és a nádorválasztás. Előző napon a császárné minket, csillagkeresztes hölgyeket fogadott; mintha látományom lett volna, úgy tetszett, hogy fekete atlasz uszályos ruhám (udvari gyász volt) fehér gyöngyökkel van sűrűn behintve... Képzletben még most is előttem áll a palatinus-választás a primási palota nagy termében; milyen fény, milyen pompa! Aranybrokát öltönyök, színes bársony, drága prémekek, ékkövek ritkán egyesült mennyiségben! Főpapjaink tündöklő ornatibusban, az udvarhölgyek virágkoszorúként környezvén *Mária Pia* császárné és királyné nemes alakját, ki égszínké Magyar ruhát és ragyogó gyémánt diadémot viselt; a trónuson pedig Ferdinánd császár kisdéd alakja, akadozottan olvasva rövid magyar beszédét az egybegyűltek örömrivalgásai közben. Mivé lőn az akkor jelenvolt délczeg férfiak nagy része? Gonoszság, vagy tévedés áldozatává. *Zichy Eugén* büszke magatartással köszönt fel hozzánk hölgyekhez, kalpagján, kardján, mentéjén egy milliónyi érték csillogott, erőteljes alakja örök életre látszott teremtve és alig egy év múlva *Csepel-szigetén* akasztófán halt meg. Volt még egy jelenség ezen gyülekezésben, kiről tekintetemet nem valék képes elvonni, minden igyekezetem daczára; *Batthyány Lajos* állt ott, sajátzerű ősmagyar szabású barna köntösben, minden arany és ékszer nélkül; hosszú szakálla, sima koponyája és a halovány, kísértetszerű arcz láttára szinte összeborzadtam; mindenkire hasonló benyomást tett; valaki kérdezé: „mit jelent e fő, vámpyrt vagy prófétát?“ Nemzetünk gyászangyala volt... Következő napon az ifjú nádor rendkívül fényes bált

¹⁾ ... *István* főherczeg körutat tett az országban, ... mindenütt nagy lelkesedéssel fogadtatott, de némely, talán nem egészen megfontolt nyilatkozata aggodalmakat gerjesztett...
„Szögyényi Marich László országbíró Emlékiratai.“ (I. köt. 44. l.)

adott, mely úgy látszik, a császár tetszését is elnyerte; ezen estélyen alkalmam nyílt *István* főherceget közelebbről megismerni: vacsoránál *Nádasdy Julia* és közém ülve, *Magyarszágról* vajmi különös kifejezésekben és sajátzerűen nyilatkozott... *Esterházy* hercegen annyi gyémánt volt, hogy szinte kápráztatott, midőn hozzám lépve mondá: „kedves szomszédnőm, jövő nyáron felkeresem Mislán és elviszem *Tamásiba* a vadászatokra, hol már az idén is vártam“. Lett is vadászat és vérontás, de másnemű...

Gr. *Apponyi Julia* minden este fogadott és a konzervatívek sűrűn eljárta oda, többször a főherceg is. *Apponyi György* atyám iránti kegyeletét annak halála után is megőrizve gyakran emlékezett róla, mi engem társaságába vonzott, noha már akkor jósolták, hogy rendszere az országra végzetes lesz. — Hallottuk gyakran *Kossuth* beszédeit, ki a kormányt a municipiumok eltörlési szándékával vádolta. Nem hiába mondá *Metternich*: kergessük csak őket a forradalom terére, ott elbánhatunk velök! E télen férjem óhajására főleg konzervatív körökbe jártunk. *Apponyiéknál*, *Zichy Félixnél* és *Károlyi Lajoséknál* gyakran theáztunk; nálunk minden pénteken volt estély, melyen résztvettek ó-konzervatívek és ultra-liberálisok, mint *Zichy Félix* és *Károlyi Carolina*, *Keglevich Viktória* és *Batthyány Gusztav*, *Babarczy* és *Batthyány Lajos*, *Somssich*, *Waldstein*, szóval a legellentétebbek és — megfértek békeségben. Ez volt az utolsó nagyvilági életem, naponta bálók, estélyek, délelőtti ülésekben a karzaton, azután ebédek, séták, látogatások. Estéim, melyeken mint dilettánsok *Nugent Gilbert*, *Montenegro*,¹⁾ *Kray Irma*, *Brunswick Mária* és a nevezetes művészek közül is többen közreműködének, keresettek maradtak mindvégig, azaz a márcziusi forradalomig. Ennek első hírére *Viczay Alice*-nél vettük és a beteg *Barkóczy Hanzinak* hírül vite, hogy *Lajos Fülöp* leköszönt és *Odillon-Barrot* miniszter lett, ő kétkedve mondá: „nem kell elhinni, hisz ez épen olyan, mintha nálunk *Batthyány Lajos* lenne miniszter!“ Mit szólhattak *Barkóczy* és elvtársai a következő napokon? Milyen ülések, jelenetek, szónoklatok, míg végre 13-án este páholyomban, szomszédom, *Csáky Bélától* hallám, hogy *Bécsben* kitört és győzött a forradalom. Nemsokára a *pozsonyi* színházba is bevonultak a tricolor-cocárdák és calabresi kalapok; következett a bécsi küldöttség zajos elútazása és zajos visszatérése; naponta felvonulások, fáklyászene. De mindjárt az első örömmámorban megrendült a régi törvényes alap. 17-én a követek házában röptében és a felsőháznak egy éjjeli órában tartott ülésén, melyre a mágnásokat csak csekély számban lehetett összehívni, kimondatott az urbarium eltörlése a nélkül, hogy a kárpotlásról intézkedtek és előzőleg a király elé terjesztették volna. *Kossuth* ezernyi népet berendelvén *Pozsonyba*, zászlós körmeneteket rendeztetett és az utcákon dobszóval lett kihirdetve, a mit új törvénynek neveztek. Már akkora felismerték az ó-liberális elemek *Kossuth* irányától eltérő meggyőződésüket és jól emlékszem a *Lopresti* és *Andrássy Gyula* között folytatott eszmecsere, melyben megjósoltak mindent akként, amint bekövetkezett.

Felmerülvén a terv, hogy ismét visszatérünk *Fiuméba*, vágytam előbb meglátogatni anyámat *Pesten*. Kiss Miklós elkísért a *Múzeum-térre* a népszónoklatok meghallgatására, de figyelmeztetett, hogy bérkocsin menjek, ne magánfogaton, melyet már rossz szemmel néztek. A *Múzeum* lépcsőzetén

beszédeket tartottak *Bulyovszky*, *Irinyi*, *Petőfi*, *Vasváry*. A szent szabadság és hazaszeretet nevében gyűlölséget hirdettek, a tömeg gonosz szenvedélyeit felizgatva. *Vasváry* struczollas veres kalappal, fekete köpenye a széltől lengetve, átokra emelt jobbával volt a legmegragadóbb. *Petőfi* beszéde közönséges; valódi nemes költőink, egy *Jósika*, *Vörösmarty*, *Garay* elnémultak ilyen időben.

Innét megint *Pozsonyba* utazva a társaság nagy részét szétoszlásban találtam. Egy estén férjem megérkezve *Bécsből*, váratlanul a szalonba lépett és a jelenvolt *Batthyány Kázméréknak* és *Károlyi Györgynének* elbeszélé, hogy *Jellachich Horvátország* bánjává kineveztetett.¹⁾ „Ez lehetetlen, kiáltott fel *Károlyiné* rémulten, mintegy előérzetében a jövő eseményeknek, — hisz ezen kinevezést sógoromnak, mint miniszterelnöknek okvetlen ellenjegyeznie kellett volna“.

Nemsokára mi is fölmentünk *Bécsbe* gőzhajón, de ez a város mintegy elvarázsolvá, nem volt többé a régi kedélyes *Bécs*. Utczái telve csöcselékkel, a néparadat a *Burgha* tódulva peticiókkal, mindenütt czirkáló lovasság; a színházakban forradalmi darabok, *Carl* színész torzalakokat ábrázolva és végül a szövetségi fekete-vörös-sárga zászlót lobogtatva. Barátaim közül még többen a városban maradtak: *Ransonné*, *Baldacci*, *Pergen Ferdinánd*, *Hessenstein-Lanoy* és mások és az estéket a jó öreg *Fuchs* gróffal együtt nálunk töltötték. Férjem, midőn arról értesült, hogy *Fiumét* és a *Tengervidéket Horvátországgal* egyesíteni fogják, leköszönt a kormányzóságról, de a palatinus nem fogadta el demissióját, csak ideiglenesen felmenté, 21,000 frt évi járandósággal.

A nyár (1848) eseményei rám nézve kínosak valának; naponta nőtt ellen-szenvem az új rend, vagy jobban mondva rendellenesség iránt és világosan állt előttem biztos romlásunk. Csak *Zichy Máriával* mertem őszintén beszélni, férjem folytonos aggodalomban élve, nem nyilvánítá gondolatait, de úgy látszik az új áramlat követője. Nemsokára megőrült *Széchenyi*, ki előre látta, hogy a fanatikusok az országot örvénybe sodorják. E végzetes év lefolyása mindenkinek emlékében él: én külön naplót vezettem róla „1848 három utolsó hónapja“ felirattal, mely papírjaim közt feltalálható.

Az új év (1849) is szomorúan köszönt be: a *mislai* templomban *Kossuthnak* egy iszonyú proclamációját olvasták fel és én hallatára rosszul lettem, csaknem eszméletet veszve, azonban nem bátorkodtam a templomot elhagyni a feltűnés és a polgárság fenyegető magatartása miatt, noha azelőtt milyen szeretett valék közöttük! Elsietve innét, berendeztem pesti lakásomat, melyhez a butorokat hú komornyikom csak ügygyel-bajjal menthette ki *Pozsonyból*. *Windischgrätz Budán*, *Kossuth Debreczenben* kormányzott. Férjemet, magát igazolandó, felidéztek, mert a cs. biztos *Gaal Eduárd* vádat emelt ellene egy levél alapján, melyet a külföldre menekült K. M.²⁾ papirkosarában darabokra tépve talált és összeragasztott. Férjem védekezett és czáfoló adatok beszerzésére leutazott *Auguszhoz*, néhány órával a *dunai* hajóhid leégetése előtt, én

¹⁾ ... „*Lajos* főherceg közölte jelenlétemben a nádorral *Jellachich* banná neveztetésének tervét oly módon, mintha az egyenesen Ő Felsége akarata lenne. A nádor eleintén vonakodott beleegyezni. Azt mondta, hogy *Batthyány* már miniszterelnöknek ki van nevezve és ily fontos lépést a háta mögött megtenni nem lehet. Utóbb azonban nem ellenzte a dolgot (1848 márcz. 20) ... *Pozsonyban* fölötté kellenem benyomást tón a kinevezés...“

„Szögyény Marich László Emlékiratai“ I. köt. 68. l.

²⁾ nemeskéri Kiss Miklós.

¹⁾ *Don Joachim M.* karlista emigráns, a *bécsi* szalónok kedveltje.

visszamaradtam anyámmal, ki fogatai felérkezésére várakozott. Április 22-én *Tihanyinével* a nemzeti színházban voltunk, gr. *Schlick* a páholyunkban, a nézőtér is tele fehér egyenruhásokkal, midőn *Bajzáth Rudolf* bejött és sutogva mondá: lássák a földszinten még csupa fehér kabát s már holnap honvédek ugyanitt! Mi bámultunk szavain, de igaza lett, mert másnap az osztrákok legnagyobb titokban eszközölték visszavonulásukat és egyszerre minden ablakból a nemzeti zászló lengett. Én e látványon örömben sírva fakadtam és a *Szerviták* templomában Isten előtt leborulva hálát fohászokodék, hogy nemzetünk megmentheté becsületét, bármi is következék még azután. Május 3-án megint a színházban voltunk, de akkor már honvédek jöttek páholyunkba, *Csúzy*, *Patay* ezredesek s *Rudnyánszky Iván*, velünk szembe *Klapka*, *Aulich* és más tábornokok: erősen állíták, hogy *Budavárát*, hol *Hentzi* 4000 emberrel maradt, azonnal beveendjük. Meg is kezdődött rögtön az ostrom, de mint hozzáértők mondják, nem czélszerűen és tartott 21-éig. *Görgey* az összes haderőt itt központosítá, míg ezalatt *Jelachich* fáradt, a futásban és dőzsöléstől demoralizált seregét kényelmes haladásban békén hagyták *Slavoniába* vonulni, legjobb bizonyítékául, hogy népünk loyális volt királya iránt és *Windischgrätz* szintén háborítatlanul nyomulhatott *Bécsig*; a magyar sereg pedig, mint madár a lépen, *Buda* előtt fennakadt, vesztegelt. Ez volt romlásunk egyik okozója, a nemzet javának hite megtört, mi jót sem várva a kormányon levő szereplőktől. Ha fel nem ébred a gyűlölet a radikálisok uralma ellen és a nemzet egy része nem helyezi a rend helyreállításába való reményét az osztrákokba: valamennyi orosz sem győzi le a magyart. Oh! vajjon képes-e egy honfiúkebel még örömet érezni október 6-ika és *Komárom* átadása óta? Zord napok következtek, a megaláztatás, a leigázás napjai: egyenként fosztottak meg mindattól, mi előttünk szent volt és elkobozták végül még nemzetiségünket: de elérték azt is, hogy az imént még széthúzó magyar egyesült a gyűlöletben és törekvésben lerázni a rabláncokat.

Ily hangulatban érkeztem 1849 késő őszen *Pestre*; az *aradi* vértanúk, *Csányi*, *Jeszenák* már kiszzenvedtek; — *Csapó Vilmos* családját itt találtam, *Vilmost*, magát *Aradra* várfogságba hurcolták; *Bezerédj Pista*, *Fiáth*, *Fördös* az *Új-épületben* szenvedtek, a haldokló *Ujváryt*¹⁾ a *Károly-kaszárnya* kórházába helyezték át. Én el valék tökével teljes visszavonultságban élni és kerülve a nyilvánosságot, minden ünnepi meghívót visszautasíték: de végre férjem *maga* reáknyszerített, hogy üldöztetése enyhítése és sok compromittált jó barátunk érdekében érintkezem az uralomra jutott, irántam nagyon is előzékeny körökkel. Így fogadtam kényszerűségből br. *Geringer* helytartót, *Machió* parancsnokot, sőt magát *Haynaut* is! S nem feledem el soha azon iszonyú benyomást, midőn szegyéntől lesujtva, a szörnyeteg díszbédjén kelle megjelennem. *Haynau* mellett ült és elbeszélé egész élettörténetét, magatartásának és cselekedeteinek indokait az olasz- és magyarországi forradalmak alatt; dicsekedék, hogy a halálítéletek hozatalánál mily nyugodt maradt a „lelkiismerete“ és annyit emlegeté lelki nyugalmát, hogy nyilván az ellenkezőjét látszék érezni. Velem szemben *Keglevich Gábor* ült, ki éppen úgy, mint én „Sein Brot in Thränen ass.“

Julius 8-án *Gerliczyné Sztankovánszky Lilla* barátnőmmel, kivel naponta

¹⁾ Szekszárdi apát.

találkozánk, a *budai* aréna előadását néztük, midőn *Schmidt* városkapitány hozzánk belép és a fülembé súgja, hogy *Haynau* elbocsáttatott.

És e nagy esemény csakhamar köztudomásra jött, de *Haynau* közel sorsa felől már előbb értesülvén, a kormány iránti bosszúból július 5-én megkegyelmezett számos katonai és politikai fogolyoknak. — Köztük volt unokatestvérem *Csapó Vilmos* és *Bezerédj István* — és elkeseredésében a prókátor miniszter, *Bach* ellenében, ki őt oly szégyenletes módon elkergeté, a hírlapokban tiltakozva panaszkodott és magát *Belizárhoz* hasonlítá; de ki sem törődött többé ezen hyénával, kit a történelem meg fog bélyegezni, mint egy jellemtelen szennyes, indulatos és vérszomjazó szörnyeteket. Csak nejét és leányát sajnáltam őszintén két szelid, jóságos nőt, kik tőlem búcsút véve, keservesen zokogtak.

A türheterlen hőség divatossá tette a kioszk felkeresését, hol saját szerű helyzetemnél fogva az osztrák és magyar cotteniával egyaránt társalogtam, de szívem utóbbihoz vonzott, melynek rendes tagjai valának *Rohonczy*, *Lónyay*, *Szapáry Pepi*, *Tajnainé*, az őt környező ifjúsággal. A német társaságot képezték: *Thun*, *Braida* nejeikkel, *Vécsey*, *Orczy*, *Henkel*, *Königsegg Alfréd* és *Wallmoden*, kinek ismeretsége később szintén hasznomra vált. Egy másik divatos üdülőhely a *Széchenyi-sétány* volt, a híres *Morelli*-zenekar előadásaival: ide leginkább gr. *Brunswick Terézzel* és *Rosty Anna* rokonommal¹⁾ jártunk és általa megismerkedtem egy gazdag, bizarr angol nővel (Mrs. *Kow.*), ki *Kairóból* jöve *Athénbe* utazott, anyjának síremléket állítani; feltűnőnek tetszett különöz szándéka egy fiatal magyar leányt magával vinni és miután többeket megtekintett és felbízott, egy szép napon eltűnt nyomtalan, egyedül.

Augusztus 3-án érkezett a rossz hír, hogy férjem ellen győzvé a fondorkodás, elítéltetett. Azonnal *Geringerhez* sieték, ki megígérte, hogy az ítéletet nem kézbesíteti férjemnek, s a lapokban sem közöltette, felküldi *Becsbe* a miniszteriumhoz revisióra. Az ítélet szándékos ravaszsággal akkor hozatott, mikor *Machio* és *Haynau* már nem szerepeltek és *Wallmoden* a viszonyokat még nem ismerhette eléggé; de én felvilágosítván *Wallmodent*, ő belátta, hogy aláírásánál visszaéltek tájékozatlanságával és sógorának, gr. *Grünnenek* a perújítást ajánlá; én egyúttal br. *Rausonnet*-nak, ki mint a minisztertanács tollvivője, ugyanazon befolyásos állást bírta, melyet egykor férjem *Metternich* idejében viselt, megírtam körülményesen a tényállást, mire ő egy titokzatos, de nékem érthető levélben az ügy szerencsés kimenetele felől megnyugtatót.

Míg férjem az ellene mért csapás elhárításában *Bécsben* régi befolyásos barátainál fáradozott, én gyakran látogattam meg *Tengeliczen* betegeskedő anyámat, kinek testi és szellemi ereje már gyorsan hanyatlott, holott a 65-dik évében elhalt atyám, ugyan már 30 éves korában megöszülten, testének és lelkének teljes épségében indult *Pozsonyba*, utolsó útjára, hogy többé vissza ne térjen... Orvosa a jeles *Liebold* jelen volt elindulásánál és szeretetteljes, még hosszú életet jósoló tekintetével kísérelte az aggastyánt, ki könnyed mozdulattal ült paripájára, utólszor!

Egyik nap átrándultunk *Hidjára* is, hol *Pista* és *Adél* szívélyesen fogadtak; elvezettek az újabb ültetvények és kisdédóvoda megtekintésére; örvendtem a sors kedvező fordulatán, mely őket boldogságukban megint egyesíté, de a

¹⁾ Később gróf *Amadei*-né.

múltak fájdalmas emlékei is felmerültek lelki szemeim előtt, látva *Bezerédj Lizi* nagynéném, *Amáliának* és *Flórikának* arczképeit, kiket a halál kegyetlenül elragadott a családi hajlékból.

A politikai rendszabályok végtelen láncolata kétségbeejtőleg borult az összes társadalomra, mindenki fölajdúlt a törvényellenes rendeletek, a jogtalanul kivetett terhek súlya alatt; én saját ügyeim rendezésében és vagyonom kezelésében kerestem szórakozást és feledést, de nem vesztve el hitemet sem, hogy az élet minden helyzetét jobbra fordíthatja saját igyekezetünk és a Gondviselés. *Somssich* most megjelent könyve „Ungarns legitimes Recht“ rideg valósággal ecsetelé a nemzet jelenét, vajha e mű az ifjú császár kezébe kerülve szívéhez szólhatna!

